

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

кафедра української літератури

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти на тему
**Методичні аспекти викладання творчості Тараса Шевченка у
закладах вищої освіти**

студентка групи УМЛс/о-21м

Спеціальності 014 Середня освіта.

Українська мова та література

Дзеса Світлана Романівна

Керівник : доктор філологічних наук,

професор Мафтин Наталія Василівна

Рецензент – доктор філологічних наук,

професор Брус Марія Петрівна

Зав. кафедрою _____ проф. Хороб С.І.

АНОТАЦІЯ

Подана наукова робота становить дослідження специфіки методичних аспектів викладання життя і творчості Тараса Шевченка в закладах вищої освіти.

Дослідження акцентує увагу на співвіднесеності практичних результатів навчання, що досягаються в процесі викладання навчальної теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» як вагомого складника освітнього компоненту «Історія української літератури», із ПРН, які повинна забезпечувати Історія української літератури як ОК (освітній компонент) ОП «Середня освіта (Українська мова і література) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)». Проаналізовано навчально-методичні посібники, в яких розглядаються методичні аспекти історико-літературних курсів у закладах вищої освіти; проаналізовано особливості проведення лекційних та практичних занять із теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» як складової ОК в Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника, співвіднесеність робочої програми з ОК із чинною шкільною програмою та з пілотним проектом викладання в середніх освітніх закладах в рамках НУШ.

Для дослідження реалізації як найважливіших для ОК завдань, так і викладання теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» було обрано чільні мотиви, образи, теми, ідеї в «Кобзарі» й проаналізовано їх. Спираючись на найавторитетніші дослідження в галузі шевченкознавства, констатуємо, що основоположними в «Кобзарі» є ідея Нації, образ України, тема історичного минулого України, концепти «воля» та віра. Аналіз ідейно-художнього спектру цих аспектів творчості Кобзаря розкриває їх як найважливіші для реалізації націоцентричних та людиноцентричних компетентностей під час вчення творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: освітній компонент, практичні результати навчання, мотиви, теми, образи, ідеї, націоцентричні та людиноцентричні компетентності.

ABSTRACT

The presented scientific work is a study of the specifics of methodological aspects of teaching the life and work of Taras Shevchenko in higher education institutions.

The study focuses on the correlation of practical learning outcomes achieved in the process of teaching the educational topic "Life and Work of Taras Shevchenko" as a significant component of the educational component "History of Ukrainian Literature". From the PNR, which should be provided by the History of Ukrainian Literature as an OK (educational component) of the OP "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature) of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty A4 Secondary Education (by subject specialties) with the subject specialty A4.01 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)". The study analyzed teaching and methodological manuals, which consider methodological aspects of historical and literary courses in higher education institutions. There was analyzed the features of conducting lectures and practical classes on the topic "Life and Works of Taras Shevchenko" as a component of the OK at the Vasyl Stefanyk Carpathian National University. Besides, the correlation of the work program with the OK with the current school curriculum and with the pilot project of teaching in secondary educational institutions within the framework of the NUS also was analyzed.

To study the implementation of both the most important tasks for the OK and the teaching of the topic "Life and Works of Taras Shevchenko", the main motives, images, themes, ideas in the "Kobzar" were selected and analyzed. Based on the most authoritative research in the field of Shevchenko studies, we state that the fundamental ones in the "Kobzar" are the idea of the Nation, the image of Ukraine, the theme of the historical past of Ukraine, the concepts of "will" and faith. Analysis of the ideological and artistic spectrum of these aspects of the Kobzar's work reveals

them as the most important for the implementation of national and human-centric competencies when studying the work of T. Shevchenko.

Keywords: educational component, practical learning outcomes, motives, themes, images, ideas, national and human-centric competencies.

ЗМІСТ

I. ВСТУП.....	6
II. ОСНОВНА ЧАСТИНА. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	11
РОЗДІЛ I. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ОСВІТНІЙ КОМПОНЕНТ ОП. ВАЖЛИВІСТЬ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ПОСТАТІ Т. ШЕВЧЕНКА.....	11
1.1.Методичні аспекти викладання української літератури у закладах вищої освіти.....	11
1.2. Особливості викладання життя і творчості Т.Шевченка в історико- літературному курсі. Кореляція навчального матеріалу зі шкільною програмою. ШІ як провокація і помічник.....	21
1.3 Спецкурси, присвячені вивченню життя і творчості Тараса Шевченка в рамках вибіркових дисциплін та позаурочні види робіт.....	33
РОЗДІЛ II. ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕАЛІВ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЗАПИТІВ ДОБИ.....	40
2.1. Ідея нації в «Кобзарі».....	40
2.2. Образ України у творчості Тараса Шевченка.....	47
2.3. Воля як один із центральних мотивів творчості Т. Шевченка.....	57
2.4. Біблійні мотиви як основа теоцентричної вертикалі творчості митця.....	63
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	76

ВСТУП

Сучасна освіта України опинилася перед багатьма викликами: перш за все – війна, розв’язана Росією, що принесла руїни, смерті, знищення усталеного способу життя й навчання. Війна позначилася на провадженні наукової й інноваційної діяльності: для багатьох науковців і студентів, учнів відсутній доступ до наукових баз даних, бібліотек; агресор зруйнував інфраструктуру багатьох вишів, чимало студентів змушені навчатися з укриттів, онлайн; частина студентської й учнівської молоді емігрувала за межі України. Через жакливі обстріли мирних територій навчання часто переходить із режиму оф-лайн в он-лайн. Загальний стан напруги, психологічного виснаження не може не впливати як на здобувачів освіти, так і викладачів. Однак і в таких умовах українці продовжують жити, працювати, навчатися й робити все можливе для перемоги.

Водночас саме життя ставить нас перед потребою модернізації освіти. І на першому плані перспектив – повоєнна відбудова освітньої сфери, що полягає не просто у відновленні зруйнованих приміщень, науково-технічних баз, але й виведення навчання на якісно новий рівень із стратегічною домінантою людиноцентризму та націєцентризму.

Методологічна перебудова освіти як соціального інституту забезпечує становлення людини нової формації – креативної особистості, здатної до життєдіяльності в умовах інноваційного суспільства, інноваційного типу прогресу. Вчені дійшли висновку, «що подальша модернізація структури та змісту вищої освіти буде пов’язана з її емісійною тріадою «освіта – дослідження - інновації»» [52, с. 184]. Визначальними в перспективі науковці бачать широку інтеграцію формальної, неформальної і самостійної освіти, забезпечення якості освіти, що дасть можливість готувати конкурентоспроможного працівника. Стратегічна програма ЄС «Освіта і підготовка» скерована на реалізацію кількох важливих цілей: навчання упродовж життя як повсякденна реальність, сприяння інноваціям на всіх рівнях

освіти, утвердження справедливості, відчуття колективу та активне громадянство. Важливою для осмислення основних векторів модернізації освіти є Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Також слід пам'ятати, що одне з чільних завдань сучасної освіти – підготувати людину до майбутньої діяльності в суспільстві, сформувати уміння навчатися впродовж життя. Тому серед ключових компетентностей – громадянська та соціальна, що передбачають формування національної свідомості й гуманістичного світогляду, патріотичних почуттів.

Отже, ці завдання й виклики, що стоять перед середньою ланкою освіти, є важливими й для вищої освіти, бо вчитель як безпосередній реалізатор цих перспектив проходить фахову підготовку саме у вищих навчальних закладах, особливо це стосується викладання української літератури. **Адже** формування національної свідомості школярів, їх патріотичних почуттів значною мірою залежить від того, наскільки вчитель зуміє донести до них цінності, закладені в художньому слові, розкрити ідейно-художню глибину тексту. І в гонитві за новомодними практиками не слід забувати, що саме українська література має потужний потенціал для виховання свідомого громадянина-патріота.

Шевченковому поетичному слову тут належить домінуюча роль – слово «Кобзаря» підтримувало протестувальників на наших майданах, будило почуття гідності, давало насагу до боротьби («*Борітеся - поборете*», «*Вогонь запеклих не пече*»), вселяло високу віру в майбутнє України. Недарма ворог, увірвавшись на наші землі, люто розстрілював навіть погруддя поета, серед україномовної літератури, що палала на демонстративно влаштованих москалями спаленнях-кострищах на окупованих територіях, був «Кобзар». Його слово – потужне джерело нашої духовної сили, тому слід уважно ставитись до викладання творчості Шевченка, бо є загроза певної підміни цінностей: освітяни обурені можливістю перспективи вивчати творчість Шевченка на маргінесах якихось інших тем.

Якщо методиці викладання української літератури в школі присвячено чимало науково-методичних посібників, розробок, то підручника, в якому б розглядалися методичні аспекти викладання історії української літератури у закладах вищої освіти, досі нема. Можемо назвати лише кілька таких посібників, де розглядаються методичні аспекти історико-літературних курсів у вищому навчальному закладі: «Методика навчання української літератури: від теорії до практики: навчально-методичний посібник» авторства Башманівської Л., працю Микитюка В. «Іван Франко і методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник» та «Методика викладання української літератури у ВНЗ : Навчально-методичний посібник» (укладач Л. П. Пархета).

Отже, актуальність теми дослідження умотивована якраз тими завданнями, що стоять перед викладачем і вчителем в руслі реформування вищої освіти, а також практичною потребою вивчення методичних аспектів викладання історико-літературних курсів у закладах вищої освіти (зокрема життя і творчості Тараса Шевченка), зрештою, відсутністю підручника з методики викладання історії української літератури у вищих навчальних закладах.

Мета нашої магістерської роботи – проаналізувати методичні аспекти викладання життєво-творчого шляху Тараса Шевченка у закладах вищої освіти, співвіднесеність практичних результатів навчання із тими ПРН, які повинна забезпечувати Історія української літератури як ОК (освітній компонент) освітньо-професійної програми «Середня освіта (Українська мова і література) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)».

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- Проаналізувати, які компетентності забезпечує навчальний сегмент «Життя і творчість Тараса Шевченка» як вагома складова освітнього

компоненту «Історія української літератури», простежити кореляцію із шкільною програмою.

- Проаналізувати навчально-методичні посібники, в яких розглядаються методичні аспекти історико-літературних курсів у закладах вищої освіти.
- Проаналізувати особливості проведення лекційних та практичних занять теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» як складової ОК.
- Проаналізувати методичні аспекти спецкурсу, присвяченого поглибленому вивченню життя і творчості Т. Шевченка.
- Спираючись на найавторитетніші дослідження в галузі шевченкознавства, зробити аналіз ідейно-тематичного спектру тих проблем, які є найважливішими для реалізації націоцентричних та людиноцентричних компетентностей під час вивчення творчості Т. Шевченка.

Об'єкт дослідження – творчість Тараса Шевченка, методичні розробки викладання української літератури у закладах вищої освіти, силабуси й робочі програми з ОК «Історія української літератури 40-60-х років XIX ст.», праці відомих шевченкознавців.

Предмет дослідження – методичні аспекти викладання життя і творчості Тараса Шевченка у вищій школі на філологічному факультеті

Методи дослідження. Для досягнення результатів щодо поставлених завдань використовуємо важливі для вивчення художнього тексту герменевтичний та інтерпретативний методи. Також задіяні загальні методи, що використовуються на емпіричному та теоретичному рівнях: абстрагування, аналіз, синтез.

Теоретико-методологічну основу роботи становить чинна програма з викладання української літератури в середніх навчальних закладах, чинні підручники з української літератури, нормативно-правова база з питань національно-патріотичного виховання («Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», «Стратегія національно-патріотичного

виховання», розроблена АПН України, методичні рекомендації провідних вчених-педагогів та вчителів-практиків), а також найактуальніші дослідження творчості Тараса Шевченка. Важливим для нашого наукового дослідження є також документи «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі НУШ технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками» та проєкт Стандарту вищої освіти 014 "Середня освіта" [45].

Наукова новизна одержаних результатів полягає в осмисленні методичних аспектів викладання творчості Т. Шевченка у закладах вищої освіти в кореляції з викликами й потребами сучасності.

Практична й теоретична цінність результатів дослідження. Результати нашого дослідження можуть бути використані під час проведення методичних семінарів, спецкурсів та у навчальному курсі з методики викладання української літератури, під час проходження практики магістрами-філологами на базі кафедри української літератури, а також опубліковані як методичний посібник вивчення творчості Т. Шевченка у виші.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, основної частини та висновків. У списку використаних джерел - **61** позиція. За матеріалами дослідження є публікація.

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ОСВІТНІЙ КОМПОНЕНТ ОП. ВАЖЛИВІСТЬ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ПОСТАТІ Т. ШЕВЧЕНКА

1.1. Методичні аспекти викладання української літератури у закладах вищої освіти

В епоху стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, коли штучний інтелект починає відігравати все вагомішу роль у житті людини, коли науковці дають тривожні прогнози про досить наближені в часі до наших днів реалії, в яких ШІ поступово витіснятиме людину зі звичних для нас сфер діяльності, слід особливу увагу звернути на сферу гуманітаристики. Дисципліни, що несуть у собі не тільки інформаційно-навчальну складову, але й формувальну, виховну, що забезпечують відчуття належності до нації, спільноти, уміння не тільки на рівні «раціо» кореспондувати із історичними уроками минулого, але й на рівні душі відчувати відповідальність за неповторність рідного слова, його краси, наповненості кодами й смислами, що промовляють тільки до тебе як до носія цього неповторного національного коду, це, як на наше переконання, є важливими завданнями тих навчальних дисциплін, що об'єднуються загальним поняттям «гуманітаристика». І важливе місце серед них посідає українська література.

У жахливий час московської війни проти України, коли загроženим стає саме буття нації, нашої Батьківщини, українська література, її викладання набуває особливої ваги: вона постає і свідченням «розстріляного відродження», й засторогою не довіряти агресорові, його підступним планам й деклараціям, завжди бути готовим дати відсіч ворогові, вона формує несхитну віру в майбутнє України, потребу стати під знамена Високого Чину задля рідної землі, задля нашого буття під небом.

Звісно, викладання літератури відрізняється в середніх навчальних закладах й у закладах вищої освіти, однак учитель отримує знання й підготовку до роботи в школі саме у вищому навчальному закладі. Тому ми вважаємо за доцільне зробити об'єктом нашого наукового дослідження саме проблему методичних аспектів викладання творчості письменника (у даному випадку – Тараса Шевченка) у закладах вищої освіти (на прикладі викладання на факультеті філології Карпатського національного університету, хоча для аналізу ми залучали ОП 014 інших університетів, як і силабуси цих університетів).

Творчість і життєвий шлях Тараса Шевченка на двох ОП вивчається в четвертому семестрі в рамках ОК Історія української літератури (уточнимо -40-60-х років), а також на спецкурсі «Актуальні проблеми сучасного шевченкознавства: на допомогу майбутньому вчителю», що пропонується студентам серед вибіркових дисциплін. Звісно, кількість академічних годин, відведених як для самої ОК на одній та іншій освітній програмі, відрізняється. У першу чергу це помітно у співвідношенні лекційних та практичних занять. Така відмінність умотивована метою і завданнями, що стоять перед освітніми програмами. Зрозуміло, що для спеціалізації, скерованої на підготовку філологів, слід робити акцент на ширшому аспекті проблем і питань шевченкознавства, сучасного прочитання творчості поета, формуванні умінь і навичок академічного, наукового аналізу творчої спадщини митця. Водночас усі ці завдання залишаються актуальними і для ОП 014 - майбутній вчитель повинен ґрунтовно знати не тільки творчість і біографію Тараса Шевченка, але й світовий творчий контекст, і сучасне прочитання творів митця, мати усвідомлення й розуміння значення його творчої постаті для формування національно свідомого громадянина. Адже, як ми зазначали ще у нашій бакалаврській роботі, «Упровадження ідей національно-патріотичного виховання на уроках української літератури – важлива складова роботи учителя. Художня література є багатим матеріалом для формування національно свідомого громадянина, людини, здатної розуміти власну

національну ідентичність, органічну єдність зі своїм народом. Звісно, що широта світогляду дитини, підлітка, молодої людини забезпечується і розімкнутістю на загальнолюдські ідеали, однак саме глибока закоріненість у духовності, у кращих рисах українського менталітету допоможе зорієнтуватися і в калейдоскопі тих швидких змін, що буквально штормлять європейські суспільства» [13, с. 10].

Звернемось до освітньо-професійної програми «Середня освіта (Українська мова і література) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)», зокрема мети, якої повинна досягати вказана ОП. У преамбулі до програми вказано, що її метою є «підготовка кваліфікованого конкурентноздатного фахівця – вчителя української мови і літератури, який володіє ґрунтовною теоретичною базою фахових дисциплін у галузях української мови і літератури, методик викладання української мови і літератури та педагогіки середньої освіти і психології, методології наукового дослідження, сучасними освітніми технологіями, здатний до творчої й науково-педагогічної діяльності, постійної самоосвіти та професійного самовдосконалення» [31]. Отже, викладання освітнього компоненту «Історія української літератури» повинно відбуватися відповідно до реалізації мети ОП. Відтак і викладання кожного тематичного блоку ОК, логічно, скероване на досягнення цієї ж мети: по-перше, здобуття студентом ґрунтовної теоретичної бази фахової дисципліни (у вказаному випадку – української літератури); по-друге, набуття навиків наукового дослідження, постійної самоосвіти, по-третє, оволодіння сучасними освітніми технологіями.

Проаналізуємо також, як співвідносяться ФК (фахові компетентності) та ПРН (практичні результати навчання) ОП із відповідними завданнями ОК (освітнього компоненту). Звісно, що в матриці відповідності співвідношення обмежується меншою кількістю ФК та ПРН, однак ми простежуємо безпосередню можливість реалізації більшої їх кількості саме в аналізованому

тематичному блокові ОК (Життя і творчість Тараса Шевченка), як й у вибіркового ОК – спецкурсі «Актуальні проблеми сучасного шевченкознавства: на допомогу майбутньому вчителю».

На чому ж доцільно зосереджуватися викладач вишу, подаючи студентам лекційний матеріал і практичні заняття, скеровані на вивчення творчої постаті Т. Шевченка? Для дослідження цього питання ми звертатимемось до розробленого викладачами нашого університету професоркою Наталією Мафтин та доценткою Наталією Вівчарик посібника «Історія української літератури 40-60-х років XIX століття: методичні рекомендації до курсу» [25], посібників, де розглядаються методичні аспекти історико-літературних курсів у виші, підручників за ред. Яценка, Галича, фундаментального дослідження Івана Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість», та низки інших джерел, на які дамо посилання у списку використаної літератури.

Зрозуміло, що вивчення біографії та творчості митця перш за все має відбуватися в контексті його доби, тому тяглість літературного процесу нової доби, що тільки розпочав своє становлення в Україні на початок XIX століття, обов'язково мусить бути врахована і при вивченні творчої спадщини окремо взятого письменника, який був його учасником і творцем. Цим досягається реалізація ФК 9 на ОП - «Здатність розглядати літературні тексти, явища і факти в контексті української та світової культури, виявляти специфіку літературних напрямів, течій, шкіл; уміти аналізувати індивідуально-авторський стиль окремих письменників» [31].

Також важливим для двох освітніх програм є світовий, конкретно – європейський культурний контекст, адже розглядати творчість такої знакової постаті, як Т. Шевченко, не можна тільки в локальних рамках імперської доби (нагадаємо, Україна в цій добі була колонією Російської імперії). Контекстом для творчої постаті нашого визначного митця є широке коло європейських культурних діячів як XIX, так і попередніх століть, тих, чиї інтенції були скеровані на творення підвалин для самоусвідомлення національної ідеї. Для ОП 014 це важливо ще й тому, що вона забезпечує підготовку вчителів для

школи, а відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) вже у 2024/2025 навчальному році українська література в циклі базового предметного навчання (7-9 класи) увійшла як складова до інтегрованого курсу літератур. Інтегрований курс, як зауважує Т. Яценко, засвідчує «реалізацію інноваційних підходів до організації освітнього процесу в реаліях Нової української школи» [61, с. 57].

У робочій програмі з «Історії української літератури 40-60-х років» (Мафтин Н.В.), в названому методичному посібнику на досягнення ПРН 4, ПРН 5 скерований матеріал лекційних занять «Тарас Шевченко і становлення української національної культури» (Тенденції національно-культурного відродження в Україні 40-60-х років XIX ст.; Тарас Шевченко – феномен письменника як героя національної культури; Про комплекс стереотипів довкола творчої особистості Т. Шевченка; Творчість Т. Шевченка в контексті європейських літератур). Цим забезпечується досягнення вказаних ПРН, адже студент, як зазначено в ОП, повинен «Знати специфіку перебігу літературного процесу різних країн у культурному контексті, літературні напрями, течії, жанри, стилі, художні твори української та зарубіжної класики й сучасності», «володіти навичками розрізняти літературнокультурні епохи, напрями, течії, жанри, стилі за їхніми сутнісними характеристиками» [31].

Лекційне заняття «Витоки образного світу Т. Шевченка» також скероване на досягнення ПРН 4, ПРН 5, ПРН 9, ПРН 12. Адже щоб «володіти різними видами аналізу художнього твору, визначати його жанрово-стильову своєрідність, місце в літературному процесі, традиції й новаторство, зв'язок твору із фольклором, міфологією, релігією, філософією, значення для національної та світової культури» (ПРН 9), слід знати фольклорну основу творчості Т. Шевченка, книжково-літературні джерела в «Кобзарі», живописні та музичні витoki творчості поета, аналізувати «естетику й поетику «Кобзаря»» (відповідне лекційне заняття). Названі вище ПРН забезпечуються також роботою над релігійними основами поетичного світобачення Т. Шевченка (відповідне лекційне заняття), його прозовою та малярською спадщиною.

Робота на практичних заняттях із вивчення життєво-творчого шляху Т. Шевченка також покликана забезпечити реалізацію вказаних ПРН, однак тут передбачено активнішу скерованість на досягнення ФК 17 (Здатність ефективно і компетентно брати участь у різних формах наукової комунікації (конференції, круглі столи, дискусії, наукові публікації) в професійній сфері), ФК 11 (Здатність здійснювати власне дослідження в освітній діяльності, узагальнювати й оприлюднювати результати розроблення актуальної проблеми (у фахових виданнях, виступах тощо)), ПРН 12 (Володіти методами літературознавчих та мовознавчих досліджень, компаративного аналізу, інтерпретації художнього тексту), ПРН 10 (працювати в колективі, мотивувати досягнення мети, приймати раціональні рішення, створювати психологічно позитивний клімат, діяти на базі етичних міркувань, готовність брати ініціативу на себе). І, звісно, на усіх заняттях реалізовується ФК 18 – «Здатність дотримуватися принципів академічної доброчесності».

Прикметно, що в аналізованому нами посібнику авторства Н. Мафтин та Н. Вівчарик на кожному практичному занятті відводиться час для завдання, зорієнтованого на майбутню професійну діяльність учителя: підготувати мініпрезентацію до кожної теми, яка опрацьовується – «На допомогу майбутньому вчителю». Це завдання співвідноситься із ПРН 3 ОП та ФК 4 («Здатність кваліфіковано застосовувати сучасні методи й освітні технології навчання, реалізовувати ефективні підходи (особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний) до викладання української мови і літератури, світової літератури на підставі передового вітчизняного досвіду») [31].

Практичні заняття передбачають уміння підготувати відеопрезентації, написати власний роздум над запропонованою темою, дискусію щодо проблемного питання, роботу в команді тощо. Детальніше зміст, форми і методи роботи на практичних заняттях розглянемо в наступному розділі.

У цьому ж підрозділі нашої роботи звернемося до навчально-методичних посібників, у яких розглядаються методичні аспекти історико-літературних курсів у ЗВО. На жаль, їх не так багато, майже всі існуючі методичні посібники

й підручники присвячені викладанню в школі. Звісно, увесь корпус цієї методичної літератури для школи важливий і для роботи з магістрами – незаперечним є внесок у методику викладання української літератури Н. Волошиної, Г. Ключека, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, Є. Пасічника, Б. Степанишина, Г. Токмань, О. Слоновьовської, Т. Яценко, Ф. Штейнбука та ін.

Важливою у розрізі нашого дослідження є екзистенційно-діалогічна концепція методики викладання літератури (Г.Токмань), креативно-інноваційна стратегія викладання літератури, запропонована й удосконалена О. Куцевол, пошуки сучасного літературознавства й методики (А. Градовський, С. Жила, М. Жулинський, М. Ільницький, Г. Ключек, А. Лісовський, М. Наєнко, А. Ситченко, О. Юрчук та ін.). Однак перш за все нас цікавлять праці, присвячені методиці викладання у зво. Проаналізуємо ті кілька, які вдалося знайти: «Методика викладання української літератури у ВНЗ : Навчально-методичний посібник» (укладач Л. П. Пархета), «Іван Франко і методика викладання української літератури: навчально-методичний посібник» авторства В. Микитюка, «Методика навчання української та зарубіжної літератур у закладах освіти: навчально-методичний посібник» авторства Башманівської Л., Усатого А. Також звернемось до навчально-методичного посібника авторства Л. Башманівської «Методика навчання української літератури: від теорії до практики: навчально-методичний посібник».

Акцент зробимо на професійній, розвивальній та виховній спрямованості викладання літератури в закладах освіти, на інноваційних підходах до викладання.

Укладений Л. Парехтою посібник призначений для магістрів і слугує додатком до курсу «Методика викладання української літератури у ВНЗ». Укладачка проаналізувала держстандарт вищої освіти (для студентів-філологів), його складові, зупинилася на культурологічній концепції викладання літератури, важливості історичного аспекту викладання літературознавчих курсів у системі професійної підготовки майбутнього вчителя, на рівнях сформованості професійної компетентності викладача

української літератури. Окремо розглянуто методичні аспекти теоретико- та історико-літературних курсів, проаналізовано види лекційних занять, форми проведення практичних. У посібнику наголошено діалогічний принцип проведення лекційних занять.

Важливими є також розділи «Технологія тестового контролю успішності студентів з літературознавчих курсів», «Інтерактивні навчальні комплекси з літературознавчих курсів», «Сучасні освітні технології викладання літературознавчих курсів», «Робота студентів з комп'ютерними програмами з метою вивчення предметів літературознавчого циклу», «Використання можливостей інтернет-ресурсів під час вивчення літературознавчих дисциплін». Укладачка посібника пропонує цікаві підходи в оцінюванні знань студентів, зокрема в розділі «Нетрадиційні форми оцінювання літературознавчих курсів».

Автор праці «Іван Франко і методика викладання української літератури: навчально-методичний посібник» «пропустив» методико-дидактичні підходи до викладання літератури крізь призму сприйняття Івана Франка, генія не тільки на теренах письменства, але й у багатьох сферах наукової та практичної діяльності. В. Микитюк ґрунтовно осмислив «Франкові дидактичні парадигми». Виходячи із міркувань митця, автор справедливо наголошує на знанні тексту як запоруки навчання – «Основою літературної освіти є текст». Також тут розглянута Франкова концепція підручника з української літератури. Особливо цікавим для студентів будуть розділи, присвячені менторським стратегіям Івана Франка, рецепції творчості Шевченка («Мотив національної самокритики»: Франко про Шевченка), розуміння Франком завдань і мети вищої освіти («Ваш самотній обов'язок, як студентів університету, здобувати знання»: Франко про вищу освіту).

Чи не найповнішим у плані насичення інформаційно-методичним і дидактичним матеріалом є праця авторів Л. Башманівської та А. Усатого «Методика навчання української та зарубіжної літератури у закладах освіти». Нова освітня парадигма викладача словесності детермінує важливість

культурознавчої, літературознавчої та комунікативної компетентностей, на яких зроблено в посібнику особливий акцент. Автори враховують специфіку літературних родів і жанрів, тому розглядають сучасні підходи до аналізу епічних, ліричних та драматичних творів, аналізують методичні особливості проведення навчальних занять з літератури. Так, пропонуються, окрім традиційних форм лекційних занять (вступна, лекція-коментар, оглядова, підсумкова), нові лекційні стратегії, інтерактивні методи, спрямовані на формування критичного мислення студентів (метод проблемного навчання, дискусії, рефлексії, метод дебатного навчання). Адже подача тільки готової інформації не сприяє виробленню навиків самостійного аналізу.

Креативно-інноваційна стратегія, детально висвітлена О. Куцевол, знайшла у посібнику належну реалізацію також й у висвітленні позааудиторної роботи з літератури, міркуваннях щодо форм НДРС у поза аудиторний час (зокрема йдеться про роботу в студентських наукових гуртках, участь у проведенні олімпіад, семінарів, конференцій, конкурсів наукових студентських робіт). Цікавими для магістрантів будуть також викладені тут методичні поради щодо теоретико-літературної підготовки, вивчення біографії та індивідуального стилю письменника, класифікації сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, їх основні різновиди: комп'ютерні, мультимедійні, аудіовізуальні, телекомунікаційні, дистанційні.

Важливим аспектом сучасної освітньої діяльності є дистанційне навчання. Тому цікавим є дослідження технології дистанційного навчання, її компонентів, яке пропонує магістрові, учителеві й викладачеві О. Куцевол у праці «Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): Навчальний посібник». Науковець розкриває можливості використання засобів комунікаційних технологій на мережевій основі (електронна пошта, теле- і відеоконференції, чати, засоби пошуку інформації, доступу на файлові сервери, бази даних); віртуальних засобів (віртуальні бібліотеки, музеї, екскурсії, електронні книги, електронні навчальні системи); засобів віртуального педагогічного спілкування (дистанційні іспити, веб-

семінари, проєктні віртуальні групи тощо), технологію кейс-уроків, STEM-освіти, аналізує можливості Інтернет-ресурсів при вивченні літератури (зокрема використання електронних бібліотек як України, так і закордонних).

1.2 Особливості викладання життя і творчості Т. Шевченка в історико-літературному курсі. Кореляція навчального матеріалу зі шкільною програмою. ШІ як провокація й помічник

В аналізованій нами ОП зазначено методи, методики та технології, які має використовувати сучасний викладач літератури у виші. Це як традиційні методи (словесний, наочний, практичний), так і інтерактивні (робота в групах, інтерактивні презентації, мозковий штурм); метод контролю і самоконтролю; а також інноваційні педагогічні технології; інформаційно-комунікаційні технології [31].

На чому ж доцільно зосереджуватися викладачу ЗВО, подаючи студентам лекційний матеріал і практичні заняття, скеровані на вивчення творчої постаті Т. Шевченка? Для дослідження цього питання ми звертатимемось до розробленого викладачами нашого університету професоркою Наталією Мафтин та доценткою Наталією Вівчарик посібника «Історія української літератури 40-60-х років XIX століття: методичні рекомендації до курсу», підручників за ред. М. Яценка, О. Галича, фундаментального дослідження Івана Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість», посібника для вчителя авторства Г. Клочека «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація» та низки інших джерел, на які дамо покликання у списку використаної літератури.

Зрозуміло, що вивчення біографії та творчості митця перш за все має відбуватися в контексті його доби . Тому тяглість літературного процесу, що в новій українській дійсності (після імперського гвалтовного нищення культури й зокрема літератури) тільки розпочав своє становлення на початку XIX століття, обов'язково мусить бути врахована і при вивченні творчої спадщини окремо взятого письменника, який був його учасником і творцем.

Також важливим для двох освітніх програм є світовий, конкретно – європейський культурний контекст. Однак також важливо належним чином акцентувати націєтворчий потенціал творчості такої знакової постаті як Тарас

Шевченко. Хоча це питання аналізується на двох ОП, однак на освітній програмі, що скерована на підготовку майбутніх вчителів, воно має бути більшою мірою реалізоване роботою з текстами, які вивчаються саме в школі й дадуть майбутньому вчителю знання для доступного й водночас – глибинного пояснення учням тих образних висловів, що потроху стають загальниками, відтак у яких замулюється первинна глибина смислу - типу «батько нації», «творець національної ідеї»; допоможуть розкрити його роль і місце в українській культурі. Для обох програм є важливими питання генези й еволюції образного світу Шевченка, ідейно-тематичний та художньо-образний спектри поетичної спадщини.

Проаналізувавши «Методичні рекомендації...», можемо зауважити доцільність розподілу навчального матеріалу за таким принципом: Шевченко і становлення української національної культури, філософські проблеми творчості митця, релігійні основи поетичного світобачення Шевченка, особливості рецепції його творчості ранішим шевченкознавством і сучасним та дискусійні питання, що стосуються його біографії, вивчаються на лекційних заняттях. Також це стосується й теоретичних аспектів – до прикладу, поетика візуальності в «Кобзарі». На лекційних заняттях дається і широкий європейський контекст («Тарас Шевченко в контексті західноєвропейської культури»), історія видань його творів, перекладів, рецепція першими критиками й спотворення відвертими «шевченкофобами» напередодні початку російського вторгнення у 2014 році.

Практичні заняття значною мірою зорієнтовані на формування й удосконалення навиків роботи з текстами, розуміння індивідуального авторського стилю, його прикметних рис, ідейно-художнього спрямування творів. Звісно, що розглянуті на лекційних заняттях проблеми не залишаються поза увагою і на практичних, їх опрацювання продовжується також і в рамках самостійної роботи студентів. Ще раз акцентуємо, що навчання на ОП скероване на підготовку вчителів, тому викладачеві й здобувачам слід постійно враховувати шкільну програму.

У цьому навчальному році НУШ реалізується вже у 7-8 класах. Відтак як приклад розглянемо, які ж концептуальні засади навчання української літератури виокремлюють науковці й педагоги-практики. У статті Таміли Яценко, керівника авторського колективу, що розробив модельну навчальну програму «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти, наголошено: «У контексті сучасних освітніх пріоритетів мета навчання української літератури в 7 класі – розвиток компетентних читачів із усталеною потребою читання творів художньої літератури, національно свідомих громадян і патріотів України з гуманістичним світоглядом, здатних висловлювати власну критичну думку про прочитане, усвідомлювати національні та загальнолюдські цінності, утвержені в творах української літератури, застосовувати здобуті предметні знання та вміння в нових навчальних та життєвих ситуаціях» [61, с. 19]. Зрозуміло, що майбутні педагоги в процесі свого навчання мають і самі виявляти такі компетентності на високому фаховому рівні.

Звернемось до підручника «Українська література для 7 класу закладів загальної середньої освіти» авторів Т. Яценко, В. Пахаренка, О. Слижук, І. Тригуб та підручника, написаного цими ж авторами з інтегрованого курсу літератур – «Література (українська та зарубіжна): підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти» (цей підручник створено для пілотних шкіл НУШ). У цьому класі продовжується знайомство школярів із творчістю Кобзаря – однак пропонується вже твір на історичну тематику. У розділі «Історичне минуле» (в обох підручниках) школярам запропонували поезію «Розрита могила». Методисти радять акцентувати на таких моментах під час вивчення цього твору: «перша поїздка поета в Україну 1843 року, осмислення трагічних наслідків знецінення історичної пам'яті про героїчне минуле України. Метафоричний образ незнищенності українського народу в поезії Т. Шевченка». Отже, досить виразно заакцентовано скерованість роботи на досягнення виховної мети – зокрема виховувати в учнів патріотизм і любов до Батьківщини. Однак творчість Тараса Шевченка найповніше вивчається в

школі в 9 класі. Тому звернемося до чинної програми та підручників, щоб простежити, як корелює шкільна програма із програмою ОК «Історія української літератури: 40-60-ті роки ХІХ ст.», зокрема в частині аналізованої нами великої теми «Життя і творчість Тараса Шевченка». Також проаналізуємо матеріал із підручника «Українська література: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів» авторства О. Слоньовської, Н. Мафтин, Н. Вівчарик та ін. Розділ, присвячений творчості Т. Шевченка, написаний Н. Мафтин (за винятком матеріалу про поеми «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ», послання «І мертвим, і живим...»), тому проаналізувати співвідношення матеріалу, викладеного в підручнику й запропонованого в робочій вузівській програмі авторства Н. Мафтин, буде досить зручно.

Отже, у шкільному підручнику матеріал про життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка подано не просто за основними біографічними віхами – авторка постійно наголошує концептуальні моменти, що є важливими для розуміння життєпису письменника, народження його таланту, чинників, що впливали на становлення світогляду, вироблення яскравого індивідуального стилю. Доречним є акцент на зміні, що відбулася в ідейно-тематичному скеруванні творчості митця після першої поїздки в Україну, ілюстрація конкретними подіями, розповідь про заслання, орсько-аральський період творчості. Творчість Шевченка подана тематичними блоками – «Художній світ ранньої ліро-епіки», «Було колись – в Україні ревіли гармати...», політична сатира, «Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка», «Особистісна лірика Т. Шевченка періоду арешту й заслання та після повернення з нього», «Біблія в житті Шевченка». Важливим для формування розуміння учнями ролі Шевченка в національному відродженні та його світової величі є розділ «Світова велич українського поета». Якщо співвіднести ці тематичні блоки підручника із навчальним матеріалом у виші, то простежується виразний вектор тягlosti – у ЗВО цей матеріал, закономірно, вивчається глибше, однак складається враження, ніби це продовження розмови, що розпочалася ще із дітьми, й розгортається вже в аудиторії з дорослими.

Звернемось до лекційного заняття «Періодизація творчості Т. Шевченка. Проблематика сучасного шевченкознавства, огляд монографій». На перший погляд, це традиційна лекція, однак тут виразно простежується креативно-інноваційна стратегія подачі матеріалу. Подача готової інформації поєднується із елементами дискусії, з використанням методів та прийомів активізації творчого потенціалу студентів. Шкільний матеріал пригадується студентами шляхом діалогу, в лекції не просто переповідається матеріал про творчий шлях письменника, періодизацію його творчості – майбутнім учителям треба знати і відповіді на чимало провокативних запитань, з якими вони можуть зіткнутися (до прикладу, інтерпретація походження поета у фільмі «Таємниця Генія Шевченка», відмова польського перекладача Сирокомлі перекладати «Гайдамаки»), цікавих біографічних відомостей, що вплинули на появу окремих творів («Не женися на багатій...» й історія взаємин із Теодозією Кошиць, доля двоюрідної Тарасової сестри Катерини й поема «Катерина» та ін.). Тут застосується методика формування критичного мислення. Упродовж лекції використовуються презентації. Так, важливу роль у засвоєнні матеріалу про два періоди заслання відіграє демонстація інтерактивної карти експедиції на Косарал.

Звісно, що розгляд питання «Шевченкознавство: від зародження – до сьогодні» подається як готова інформація й супроводжується відеопрезентацією. Доцільно також використати працю Spodarec, M. (2015). БОРОТЬБА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ БІОГРАФІЇ Т.Г. ШЕВЧЕНКА 1920-х — поч. 1930-х рр. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, (5). вилучено із <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/158>

Лекція «Витоки образного світу Т. Шевченка» скерована на розкриття біографо-психологічних, літературних джерел в «Кобзарі», фольклорного підґрунтя творчості митця. Проблеми, які піднімаються на заняттях, також передбачають використання інтерактивних методів навчання (дискусії, аналіз конкретних ситуацій, створення проблемної ситуації – до прикладу, щодо «народності поезії Шевченка»). Розмова про імпліцитну, символічну біографію

Шевченка передбачає розуміння студентами поняття «психотравми вцілілого», відтак доречно стимулювати аудиторію розмірковувати над тим, у яких творах у «Кобзарі» знаходимо відлуння цієї травми, які вияви її простежуємо на рівні художньо-образного вираження.

Створенням проблемної ситуації розпочинається і лекція «Релігійні основи поетичного світобачення Т. Шевченка» - викладачка цитує студентам фрагменти із окремих творів Т. Шевченка («Зацвіла у лузі червона калина...», «Сон – гори мої високі», «Ликері», «Заповіт») і ставить провокативне запитання: чи можна назвати Шевченка атеїстом? Якщо ні, то як пояснити цитовані рядки? З власного досвіду скажу (я була студенткою Наталії Василівни), що серед студентів розгортається палка дискусія, однак дехто навіть починає висловлювати сумніви в релігійності поета. Таким чином, за умови активного «включення» аудиторії у розкриття цієї проблеми теж реалізується креативно-інноваційна стратегія професійної підготовки майбутніх учителів. Зрештою, такий тип роботи можна продовжити, подавши студентам історичну довідку про експансію «московського православія» в Україні й запропонувавши їм самостійно зробити висновки, чому Шевченко не приймав і не сприймав цього «православія». Звичайно, тема «Релігійні основи поетичного світобачення Т. Шевченка» далеко не вичерпується цими моментами, тому традиційна подача матеріалу викладачем – інформативна частина лекції – повинна також бути.

Таким чином реалізовується екзистенційно-діалогічна парадигма як одна з основ навчання літератури в закладах освіти, розвиток критичного мислення як один із аспектів, що детермінує удосконалення особистісних і професійних якостей.

Практичні заняття більшою мірою корелюють зі шкільною програмою, вони скеровані на поглиблене опанування шкільного курсу, з виразним акцентом на роботу з художнім текстом, його генезою, ідейно-художніми та поетикальними особливостями. Окрім усних повідомлень, відеопрезентацій, проєктів, тут активно застосовуються інтерактивні методи: мозковий штурм,

робота в командах, літературна гра, рольові ігри, мініпостановки (до прикладу, за поемою «Наймичка») та ін..

Звернемось до теми практичного заняття, присвяченого вивченню періодизації життєвого і творчого шляху поета, його ранній творчості, баладній спадщині 1837-1843 років. З метою перевірки якості засвоєння першої частини питання можна застосувати прийом «передай естафету» і «виправ помилку»: у першому випадку студенти стисло переповідають матеріал про основні етапи життя і творчості Т. Шевченка й несподівано обірвавши розповідь передають «естафету» комусь із однокласників. Ця форма роботи стимулює увагу, уміння виокремлювати основне. Також студент може зумисно сказати недостовірну інформацію, щоб однокласник виправив помилку. Активно використовуються короткі письмові роботи (10 хв.), відеопрезентації. З метою виокремлення українського та європейського літературного контексту проводиться типологічне зіставлення балад Т. Шевченка з баладною творчістю українських поетів-романтиків «харківської школи» («Причинна» Т. Шевченка – «Молодиця» Л. Боровиковського), баладами А. Міцкевича. У розділі «Матеріал для майбутнього вчителя» студенти виконують презентації на тему аналізу балади Т. Шевченка «Причинна».

Цілком співвідноситься із шкільною програмою і тема «Еволюція образу жінки-матері у творчості Т. Шевченка». Звісно, що твори, які аналізуються на цьому практичному занятті, не обмежуються вивченням лише тих текстів, що включені у шкільну програму. Те ж саме скажемо й про тему «Ранній Шевченко як поет-романтик. Історіософська концепція України». Вивчення поеми «Гайдамаки» включає і аналіз «дразливих» питань – рецепція цього твору поляками, зокрема перекладачами «Кобзаря», оцінка твору П. Кулішем. Під час роботи над композицією твору можна застосувати чимало інтерактивних форм і методів (до прикладу, мозкова атака, круглий стіл), завдяки чому економиться час на перевірку якості засвоєння матеріалу. Звісно, що ідейно-художній аналіз твору передбачає письмову роботу з розкриттям

проблемних запитань. Ця форма роботи також є засобом підвищення креативності здобувачів освіти, сприяє розвитку критичного мислення.

Вивченню послання «І мертвим, і живим...», поеми «Сон», «Кавказ» присвячені окремі практичні заняття, і це цілком виправдано: твори ці вивчаються у школі, їх досить непросто пояснити підліткам, тому у виші студенти мають добре орієнтуватися не тільки в ідейно-художньому аналізі, але й у способах донесення власної думки до аудиторії, належної та переконливої й доступно висловленої аргументації.

Важливо, що окреме практичне заняття присвячене ідейно-художньому аналізу творів поета, проскрибованих цензурою як в царські, так й у радянські часи. Адже у цих творах розкривається оцінка письменником історичного минулого (зокрема Переяславської ради), оцінка постаті Богдана Хмельницького.

Звісно, що в умовах сучасного освітнього процесу не можна нехтувати сучасними технологіями під час вивчення української літератури у виші. На допомогу і викладачеві, й учителеві засновано сайт «**Поєднання творчості Тараса Шевченка і сучасних технологій**» <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/> (7 березня 2025). Цей перспективний напрямок можна використати для нових способів інтерпретації творчості письменника, для популяризації його творів.

Автори сайту пропонують такі види роботи: 1. Генерація текстів у стилі Шевченка шляхом використання таких моделей ШІ, як: ChatGPT, DeepSeek, Gemini. На основі поезії Шевченка ШІ може створити новий вірш, натхненний мотивами свободи, кохання, картин природи у шевченковому стилі. Як приклад, наводиться вірш «Мені тринадцятий минало»¹:

Як я, хлопчина-сирота,
В степу широкім пас ягнята,
Де волі й правди вже нема.
І сонце гріло, наче мати,

¹ <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/>

Та серце плакало в мені,
 Бо бачив я, як люті кати
 Народ мій гнуть у чужині.
 Аж ось дівчина чорноброва,
 Мов та калина, розцвіла,
 І засміялась, мов обнова,
 І в душу радість принесла.
 Вона сказала: «Не журися,
 Козаче юний, не журись!
 Ще встане правда, наче з криці,
 І волі світло запались!»
 І я повірив їй, дитині,
 І серце знов забилося в грудях,
 І мрії стали, мов перлини,
 І віра в краще не згасла.
 Отак, тринадцятим літами,
 Я вперше волю відчув в ній,
 В словах дівчини, мов між нами,
 Заграв козацький, вольний стрій.

(Версія віршу в стилі Т. Шевченка написана мовною моделю ШІ – Gemini).

Для студентів це може слугувати прикладом того, як в мережі Інтернет поширюються фейкові вірші, що приписують авторству Шевченка. Також студенти можуть тренуватися в ідентифікації Шевченкового стилю: хтось із них отримує завдання використати ШІ для написання вірша в стилі Шевченка, інші ж мають розпізнати серед контексту поезій Кобзаря фейк.

Ще однією формою використання ШІ може бути аналіз творів Т. Шевченка за допомогою ШІ. Як приклад, розробники сайту пропонують аналіз твору «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» від мовної моделі на основі штучного інтелекту DeepSeek. Студенти можуть зіставити зроблений ними аналіз і пропозицію від ШІ, висловити власні міркування щодо якості.

Штучний інтелект може допомогти перекладати твори Шевченка на інші мови, зберігаючи їхню художню цінність (наприклад: Уривок

вірша «Тополя» (1840)), може створювати аудіоверсії віршів і поем Шевченка за допомогою технологій Text-to-Speech (TTS) для безкоштовної озвучки тексту TTSMaker <https://ttsmaker.com/uk>.

Також «штучний інтелект може стати основою для створення інтерактивних додатків, що допомагають вивчати твори Шевченка через вікторини, тести та ігри. Надають пояснення до складних слів або історичних подій, згаданих у текстах. Пропонують персоналізовані рекомендації для читання»². Як приклад пропонується вікторина, інтерв'ю: (DeepSeek буде ведучим, а ChatGPT-буде говорити від імені Тараса Шевченка. При формуванні тексту від імені Тараса Шевченка ChatGPT спирався на його біографію та творчість, зокрема на його поетичні твори, які відображають його погляди та прагнення щодо майбутнього України. При підготовці відповідей ШІ використовував наукові та авторитетні джерела, посилання яких можна побачити у відповідях»³).

Тест «Кобзар у деталях» також розроблено ШІ: він є інструментом для перевірки знань про поета й водночас має інформативне призначення: дає можливість дізнатися щось нове про життя і творчість Шевченка.

Ще одна цікава форма роботи – «віртуальний Шевченко»: За допомогою ШІ можна створити віртуального аватара Тараса Шевченка, який читає свої вірші, відповідає на питання про своє життя та творчість, про епоху, в якій йому довелося жити й творити.

Також штучний інтелект може написати музику до творів Шевченка. Розробники сайту пропонують проаналізувати створені ШІ музичні композиції та збірку пісень, написаних музикантами на основі віршів Тараса Григоровича Шевченка. У дужках подаємо цю збірку («Заповіт» – Balsam; «Не нарікаю я на бога» – КОМУ ВНИЗ; «Думи» – Артем Пивоваров x DOROFEEVA; «Кохайтеся чорнобриві» – KRISTONKO; «Садок вишневий» – Мертвий Півень; «Тече вода з-під явора» – Мар'яна Коробйова; «Ой тумане» –

² <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/>

³ Там само

Театр пісні «Джерела»; «Чим пахне лють» – [FLUSH]; «Бандуристе, орле сизий» – Національна заслужена капела бандуристів України ім. Г.І. Майбороди). Отже, ШІ можна успішно й вдало використовувати на практичних і лекційних заняттях як складник інтерактивних методів: залучати до створення проблемних ситуацій, для перевірки знань, для активізації уваги й зацікавлення матеріалом. Інтерактивні способи популяризації творчості Шевченка можна вдало використовувати й у позааудиторний час: в студентських наукових гуртках, у підготовці мистецько-культурних заходів: «Поєднання творчості Шевченка і штучного інтелекту — це не лише спосіб зберегти його спадщину, але й можливість відкрити її для нових поколінь у сучасному, цифровому форматі. Завдяки технологіям ми можемо оживити слова Кобзаря, зробити їх більш доступними та зрозумілими для сучасного читача. Штучний інтелект допомагає аналізувати тексти, знаходити в них нові сенси, створювати інтерактивні матеріали та навіть генерувати візуальні образи, натхненні поезією Шевченка.

Це відкриває нові горизонти для вивчення його творчості: від інтерактивних тестів і цитат для соціальних мереж до цілих віртуальних екскурсій місцями, пов'язаними з життям поета. Таким чином, Шевченко стає ближчим до кожного з нас, незалежно від віку чи місця проживання». ⁴ Тут наведемо як інструментарій для створення відповідного контенту, який може бути використаний під час вивчення творчості Тараса Шевченка як у виші, так

й у середній школі: [DeepSeek](#); [Gemini](#) [ChatGPT](#) [Copilot від Bing](#) [Playground AI](#) [Leonardo AI](#); [Firefly](#); [TTSMaker](#)

Використати можна також:

1. [Платформи наукової літератури на основі ШІ](#)
2. [10 безкоштовних інструментів на основі штучного інтелекту для пошуку інформації](#)

⁴ <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/>

3. Вільний доступ до AI: 20 найкращих інструментів
4. Безкоштовні нейромережі для зображень
5. Штучний інтелект у фокусі: наукові публікації викладачів БДПУ
6. Курси про штучний інтелект.

1.3 Спецкурси, присвячені вивченню життя і творчості Тараса Шевченка в рамках вибіркових дисциплін. Позааудиторна робота

Освітня програма «Середня освіта (Українська мова і література) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)» включає як обов'язкові, так і вибіркові ОК. Серед вибіркових ОК важливе місце посідають спецкурси, присвячені поглибленому вивченню творчості Т. Шевченка. У каталозі вибіркових дисциплін до аналізованої ОП представлений спецкурс «Актуальні проблеми сучасного шевченкознавства», хоча можливі й інші – до прикладу, спрямовані на позаурочну роботу в школі, на вивчення художньої шевченкіани.

Спецкурс «Актуальні проблеми сучасного шевченкознавства» (розробник Н. Мафтин) скерований на поглиблене вивчення питань, актуальних для роботи сучасного вчителя, й сконцентрований на важливих інтерпретаційних моментах творчості митця крізь призму сучасних (і найбільш знакових) здобутків шевченкознавства. Інтерпретація творчості Т. Шевченка розглядається від початків (погляди І. Франка, популярна на початку ХХ ст. асоціативна експериментальна психологія, праці С. Балея як представника психоаналізу й фрейдівських підходів) – до сучасної герменевтичної інтерпретації. Проблеми біографії Шевченка розглядаються в руслі трактування символічної біографії Дж. Грабовичем, ролі жінок в житті поета й впливу на творчість (інтерпретація взаємин Т. Шевченка з Ф. Кошиць В. Шевчуком («Слово іпостасне»), автобіографізму повісті «Художник» (В. Яцюк, П. Зайцев про «історію з Машею»). Важливим тематичним блоком є тема 3 - «Проблема державницької свідомості Шевченка». Значною мірою вона присвячена діаспорному шевченкознавству (праці В. Барки, П. Одарченка). Два діаметрально протилежні підходи в сучасному шевченкознавстві проаналізовано в темі 4: Т. Шевченко: «міфотворець» чи «національний пророк»? Поглядди

Г. Грабовича й П. Іванишина аналізуються в контексті історії та міфотворчості у європейських та українських митців, при цьому застосовується підхід Є. Нахліка («Шевченко: пророк, апостол, шаман чи екзистенційний поет?»).

Важливо, що студенти матимуть змогу на цьому спецкурсі ознайомитися й із цікавою методологією, свого часу популярною в західному літературознавстві, однак вчасно не вжитковою в українському (з причин ідеологічних). Цьому питанню присвячена Тема 5. Методологія Леоніда Плюща: структуралізм у поєднанні з міфологізмом («Екзод Тараса Шевченка»). Робота над цією темою передбачає також аналіз текстів Шевченкових творів, що мають дві редакції, а також однойменних поетичних і прозових текстів. Тут також аналізується Шевченкове трактування проблеми зла, проблема теодицеї, екзистенціал страждання й Шевченкова візія ідеального стану.

Виходячи із завдань сьогодення, вимог НУШ щодо інтегрального вивчення літератури, вважаємо, що матеріал цього спецкурсу можна доповнити вивченням проблеми «Поетика візуальності Тараса Шевченка», із використанням однойменної монографії Г. Клочека та праць Л. Генералюк. Тому детальніше зупинимось на цій проблемі, адже Шевченко був не тільки обдарованим поетом, прозаїком, але й художником – тому це багатогранне обдарування таки слід розглядати у вимірах синтезу мистецтв. Окрім того, дослідники зауважують композиційну близькість його поетичних текстів до кінематографічних кадрів.

Проблема взаємозв'язку різних видів мистецтва має давню генезу: ще в добу античності грецькі філософи порівнювали поезію та живопис. Аристотель бачив їх спільність у наслідуванні («Поетика»), його думки знайшли продовження у працях Філострата Старшого та Філострата Молодшого. Відомий вислів - проблема взаємозв'язку різних видів мистецтва - має давню генезу: ще в добу античності грецькі філософи порівнювали поезію та живопис. Аристотель бачив їх спільність у наслідуванні («Поетика»). Пізніше цю ідею знаходимо у Лессінга: «Малярство – це німа поезія, а поезія – промовисте малярство». В епоху Відродження порівняння цих двох видів мистецтва,

цікавість до цієї теми не вгасає – свідчення тому й відомий трактат Леонардо да Вінчі «Суперечка живописця з поетом, музикантом і скульптором». Видатний німецький мислитель ХУІІІ ст.. Г.-Е. Лессінг у трактаті «Лаокоон, або Про межі малярства й поезії» по-іншому розглядає це питання.

Поетична спадщина Шевченка налічує понад 240 творів, а мистецька – близько 1200 робіт. На проблему візуальності Шевченкової поезії чи не першим звернув увагу І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості», відтак на початку ХХ ст.. заговорив про це В. Базилевський (проаналізувавши «Причинну» як ряд кінокадрів), у наші дні з'явилися праці Лесі Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (2008) та Г. Клочека «Поетика візуальності Тараса Шевченка».

Саме крізь призму кінематографічного монтажу аналізує поему «Катерина» Г. Клочек. Дослідник справедливо зауважує, що над цим твором «нависає цікавий інтерпретаційний досвід». Ми можемо до цього досвіду інтерпретацій додати ще й структуральний, у поєднанні з національно-екзистенційним, зроблений П. Іванишиним щодо картини «Катерина».

Йдучи за монографією Г. Клочека, варто проаналізувати «підтекстові смисли в інтерпретаційному дискурсі циклу «В казематі»», зупинившись на мотиві покинутості фольклорно-побутових поезій циклу. Особливим епіцентром роботи над текстами Шевченка у цьому тематичному блоці – проблема візуальності – є опрацювання вірша «Садок вишневий коло хати» (тут треба підключити також аналіз цього твору І. Франком та Содоморою). Працюючи над поезією періоду заслання, зупиняємось на творах «У Бога за дверима лежала сокира» та ще декількох, написаних у кос-аральському періоді. Це вірш «І небо невмите, і заспані хвилі...» та «За сонцем хмаронька пливе...». Важливо, що запропоновані твори мають певну «проекцію» в малярських картинах, тому важливою формою роботи є типологічне зіставлення творів поетичних і живописних.

Зауважимо, що матеріалом для окремих спецкурсів можуть бути теми «Українська поетична шевченкіана», «Вивчення життя і творчості Т. Шевченка

крізь призму художньої рецепції літературної шевченкіани», «Творчість Т. Шевченка в позаурочній роботі педагога». Для формування змісту цих спецкурсів пригодиться відповідна література, яку можна використати. Це посібник Ольги Куцевол «Вивчення життя і творчості великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани» та Богдана Мельничука «Українська поетична шевченкіана».

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

У першому розділі ми проаналізували відповідність навчального сегменту «Життя і творчість Тараса Шевченка» у складі ОК вимогам, поставленими в ОП, до освітнього компоненту «Історія української літератури», простежили кореляцію навчального матеріалу у виші зі шкільною програмою.

Можемо стверджувати, що викладання вказаного тематичного блоку ОК скероване на досягнення цієї ж мети, яка заявлена в ОП - здобуття студентом ґрунтовної теоретичної бази фахової дисципліни (у вказаному випадку – української літератури); набуття навиків наукового дослідження, постійної самоосвіти; оволодіння сучасними освітніми технологіями. Проаналізувавши співвідношення ФК та ПРН із відповідними завданнями ОК, можемо стверджувати, що тематичний блок «Життя і творчість Тараса Шевченка» забезпечує найважливіші ФК та викладається зі скерованістю на досягнення важливих ПРН. Для дослідження цього питання ми звертались до розробленого викладачами нашого університету професоркою Наталією Мафтин та доценткою Наталією Вівчарик посібника «Історія української літератури 40-60-х років XIX століття: методичні рекомендації до курсу», відповідного силабусу та робочої програми дисципліни. Зауважимо оптимальний розподіл тем на лекційні і практичні заняття. Робота на практичних заняттях із вивчення життєво-творчого шляху Т. Шевченка також покликана забезпечити реалізацію вказаних ПРН, однак тут передбачено активнішу скерованість на досягнення ФК 17 (Здатність ефективно і компетентно брати участь у різних формах наукової комунікації (конференції, круглі столи, дискусії, наукові публікації) в професійній сфері), ФК 11 (Здатність здійснювати власне дослідження в освітній діяльності, узагальнювати й оприлюднювати результати розроблення актуальної проблеми (у фахових виданнях, виступах тощо)), ПРН 12 (Володіти методами літературознавчих та мовознавчих досліджень, компаративного

аналізу, інтерпретації художнього тексту), досягається реалізація ФК 9. На усіх заняттях реалізовується ФК 18 – «Здатність дотримуватися принципів академічної доброчесності». Важливо, що в аналізованому нами посібнику авторства Н. Мафтин та Н. Вівчарик на кожному практичному занятті відводиться час для завдання, зорієнтованого на майбутню професійну діяльність учителя: підготувати мініпрезентацію до кожної теми, яка опрацьовується («На допомогу майбутньому вчителю»).

У першому розділі нашого магістерського дослідження наголошено внесок у методику викладання української літератури провідних методистів, чий праці стосуються викладання в середній школі, однак важливі й для магістрантів (праці Н. Волошиної, Г. Ключека, О. Куцевол, Л. Мірошниченко, Є. Пасічника, Б. Степанишина, Г. Токмань, О. Слоньовської, Т. Яценко, Ф. Штейнбука та ін.).

Однак перш за все нас цікавили праці, присвячені методиці викладання у виші («Методика викладання української літератури у ВНЗ: Навчально-методичний посібник» (укладач Л. П. Пархета), «Іван Франко і методика викладання української літератури: навчально-методичний посібник» авторства В. Микитюка, «Методика навчання української та зарубіжної літератур у закладах освіти: навчально-методичний посібник» авторства Башманівської Л., Усатого А. Аналізуючи ці праці, ми зробили акцент на професійній, розвивальній та виховній спрямованості викладання літератури в закладах освіти, на інноваційних підходах до викладання.

Важливим аспектом сучасної освітньої діяльності є дистанційне навчання. Тому цікавим є дослідження технології дистанційного навчання, її компонентів, яке пропонує магістрові, учителю й викладачеві О. Куцевол у праці «Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): Навчальний посібник».

У каталозі вибіркових дисциплін до аналізованої ОП представлений спецкурс «Актуальні проблеми сучасного шевченкознавства» (розробник Н. Мафтин), хоча можливі й інші – до прикладу, спрямовані на позаурочну

роботу в школі, на вивчення художньої шевченкіани. Спецкурс «скерований на поглиблене вивчення питань, актуальних для роботи сучасного вчителя, й сконцентрований на важливих інтерпретаційних моментах творчості митця крізь призму сучасних (і найбільш знакових) здобутків шевченкознавства».

Також у першому розділі ми показали, як практично може використовуватись ШІ на практичних заняттях, як можна застосувати цей інструмент для економії часу, оптимізації навчального процесу. Ми розкрили специфіку використання інтерактивних методів навчання (дискусії, аналіз конкретних ситуацій, створення проблемної ситуації, мозковий штурм, робота в командах, літературна гра, рольові ігри, мініпостановки) на лекціях та практичних заняттях. Отже, можемо стверджувати, що у процесі вивчення життєво-творчого шляху Т. Шевченка також реалізовується екзистенційно-діалогічна парадигма як одна з основ навчання літератури в закладах освіти, забезпечується розвиток критичного мислення як один із аспектів, що детермінує удосконалення особистісних і професійних якостей.

РОЗДІЛ II. ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕАЛІВ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЗАПИТІВ ДОБИ

У межах досягнення практичних результатів навчання можемо констатувати, що вивчення творчості Тараса Шевченка забезпечує реалізацію і такого важливого завдань, як національно-патріотичне виховання. Справедливості заради, наголосимо, що ця проблема фактично піднімається чи не на кожному занятті, присвяченому творчості нашого великого Кобзаря.

Свого часу Євген Маланюк написав, що «єдиним ліком проти всіх (...) національних хворіб є саме вогняна, вулканічна (...) поезія Шевченка – і до цього часу – тільки вона одна і ніяка інша. (...) Між генієм та сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що вона здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагнень, її духу. Несмертельні твори несмертельних митців, живучи у віках, перетоплюють у свідомості сучасників невинну еволюцію» [24, с. 115-116].

2.1 Ідея нації в «Кобзарі»

Отже, розпочинаючи вивчення творчої постаті Кобзаря, на першому лекційному занятті розкриваємо роль і місце Тараса Шевченка в українській духовній культурі, його внесок у розвиток національної літератури, універсалізм його поезії (тобто наповненість загальнолюдськими, гуманістичними ідеалами). Для досягнення поставленої мети використовуємо праці О. Забужко «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу», І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість», Ю. Бойка «Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури», Д. Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря. Містика лицарства запорозького», В. Барки «Правда Кобзаря» та ін.

Наголошуємо, що його творчість і життєвий шлях стали потужним джерелом національного самоусвідомлення, часто – символом України, й водночас у ній присутній увесь спектр найважливіших загальнолюдських цінностей.

В історії кожної з європейських націй основоположну роль зіграли «творці національно-консолідуючого авторського міфа» (О. Забужко), постаті, що стали символами своїх країн. Гомер, Данте, Сервантес, Мольєр, Гете, Гайне... Вшановуючи 150-літній ювілей Віктора Гюго, Андре Моруа написав такі рядки: «Ще ніколи країна і творчість поета не були пов'язані так тісно. Він був свідком нашої боротьби, луною нашого ремствування, співцем наших епопей. Він сповна виразив ідею нашої вітчизни і правду нашого буття». У випадку Шевченка ці рядки не зовсім справедливі: адже він, прийшовши на світ в добі, коли Україна, здавалося, вже «лежала в могилі», був не свідком боротьби, а її натхненником у століттях, він був не «луною ремствування», а гнівним покликом, полум'яним кличем порвати кайдани соціальної й духовної неволі, відродити колишню славу України й примножити її в майбутніх часах. Однак останні рядки – справедливі: бо він таки сповна виразив «ідею нашої вітчизни і правду нашого буття». Тому Шевченко був і залишається центральною духовною постаттю нашої історії та культури. Своім високоморальним «Кобзарем», своїм апостольським подвигом Шевченко врятував націю від знедуховлення, від зникнення й розчинення в агресивному москальському середовищі.

У праці Оксани Забужко виразно наголошена ця домінанта його творчості: «саме Шевченкові належить в українській інтелектуальній історії честь відкриття цього синтетичного погляду на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в універсально «відкритому» часі континуум, саме в лоні Шевченкового міфа відбулося зародження того, що можемо з повним правом визначити як українську національну ідею» [17, с. 102].

Розкриваючи ідею нації у творчості Т. Шевченка, слід використати також праці Д. Донцова «Шевченко і наша генерація», «Козак із мільйона свинопасів», «Ідеї Шевченка про Бога і націю», «Поет лицарства українського» та Є. Маланюка. Зауважимо, попереджаючи закиди про надмірну заідеологізованість, що вивчення творчої постаті Т. Шевченка (як, зрештою, й усієї української літератури) без національної (навіть націоналістичної) ідеології призведе до вивалашування глибинного змісту тієї творчості й спотворить досягнення ключових компетентностей, унеможливить правильну реалізацію виховання національно свідомих громадян України – подібний результат у вигляді «гомо советікуса» уже був продуктом викладання української літератури в СРСР. Тим більше, що в «Стратегії національно-патріотичного виховання» зазначено: «В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до [Конституції](#) і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей» [46, с.5]. Шевченко, як підкреслює Д. Донцов, категоричним імперативом нації бачив неприйняття Москви як споконвічного ворога нашої державності, нашої самості. «Основний тон його поезії – це віра в Бога, пристрасна любов до своєї країни і поняття чести, особистої гідности» [16, с.323]. Важливо наголосити, що основоположник українського інтегрального націоналізму непомільним чуттям філософа побачив і акцентував у сприйнятті Шевченка його «лицарськість»: «Так, як з кожного його вірша прозирає його релігійність, так і його захоплення українським лицарством, якого бардом був сам він. Слово «лицарі святії» на означення козацтва уживає він завжди й безупину з подивом й адорацією. Їх ставляє за приклад нації, їх чеснотами захоплений, їх Україною, від них лише жде рятунку» [16, с.322]. Його полум'яне слово возвеличує лицарів й таврує

плебеїв – рабів, що за *«шмат гнилої ковбаси»* продадуть і рідну матір. Серед плебеїв – і та козацька старшина, що зрадила *«козацькі окрадені трупи»*.

У процесі вивчення теми «Осмилення історичного минулого України в поетичній творчості Шевченка» звісно наголошується на тих світоглядних змінах, що відбулися у сприйнятті цієї проблеми Кобзарем – від ранньої, романтичної героїзації до критичного осмилення в період «трьох літ». Цей акцент зроблено й під час вивчення життєвого і творчого шляху поета. Важливо доносити до студентів розуміння того, що Шевченко ніколи не заперечував героїчних сторінок боротьби українського народу, боротьби козацтва за визволення України – просто його погляд набуває дещо інших характеристик після 1843 року – першої поїздки на батьківщину. Побувавши в середовищі українського панства (нащадків *«гетьмана дурного»*), поет читає минуле України не тільки як історію звитяжних битв, але й історію зради верхівкою: *«Раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани ясновельможнії гетьмани»*. Це глибинне розуміння однієї з вагомих причин втрати Україною незалежності стане однією з наскрізних ідей у «Кобзарі». Опозиція «лицар» - «свинопас» у Шевченкових поезіях вибудовуватиметься надалі зовсім не за становим імперативом, цим імперативом стане віддане служіння високій ідеї, правді, справедливості, - нагадаємо, що ці високі ідеї нерозривно пов'язані в поетовому розумінні з ідеєю України. Тому «москалізм» у його сприйнятті виступає як перший ворог всього національного, українського (В. Барка).

У написаному в останній період життя і творчості вірші «Бували війни й військовії свари...» Шевченко згадує з ганьбою тих, хто заради власної вигоди зрадив і свій народ, і побратимів – *«Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Ногаї»*. Гнівню називає їх *«няньками отечества чужого»*, упевнений, що навіть пам'ять про них розвіє вітер й висловлює віру в щасливе майбутнє: *«А ми помолимося Богу і небагатії, невбогі»*.

Прикметно, що національна ідея в «Кобзарі» постає нерозривною із поняттям кодексу честі, моральності, служіння рідній землі – цю високу духовність свого часу виразно наголосив Д. Донцов: «в гнобленню, якого

знала Україна, Шевченкова і колишня, він відчував передусім не гніт економічний, а сором за неволю» [16, с. 325].

Прекрасне для Шевченка – цілісне, творче, сповнене високого духу. Тимто не любив наш поет дику Московію (у процесі вивчення Шевченкового «Щоденника» також знаходиться чимало підтверджень цій думці). Ось як цю категорію трактує Д. Донцов: «Давню Україну любив не за її садки, а за те, що була могутня й вільнолюбива; що не була рабською, голотською. Мистецтво шанував лише «високе». Любив древній Київ і за те, що приніс світ християнської науки, і за його осуровлене серце, серце варяга, що так відповідає теорії Максимовича про сполучення двох стихій в Україні – християнсько-духової і наїздницько-вояцької. Ця сполука – це ж і є стихія того лицарства, яке Шевченко звеличував, з яким був рідний духом, вдачею, ідеями!» [16, с. 328]. Який могутній виховний потенціал закладений у Шевченковому слові! Тут цілий комплекс ідей, що забезпечують виховання достойного громадянина й Людини! Важливо тільки не спотворити, не перекручувати, не знецінювати ці ідеї у процесі викладання як у закладах вищої освіти, так і в школі.

Розмірковуючи над ідеями Шевченка про націю, Д. Донцов говорить про те, що ці ідеї нерозривно пов'язані з ідеєю Господа, Правди, Справедливості та діяльною любов'ю до Батьківщини: «Лише таким pomoже Бог. Лише тоді з неволі вирветься нація, коли серед неї знайдуться, як вожді, не Юди та Іроди, або сторонники Варави, не «донощики і фарисеї», які узурпують собі право стояти на чолі народу, а ті які правду Божу проголосять правдою своєї нації» [16, с. 526]; «Таким Бог помагає та їх нації. Їх рукою карає неправду і визволяє народи. Їх рукою перевертає поганські ідоли і винищує власних Дотанів і Авіронів, які тужили за мамоною і рабськими путами. Такі лиш люди прищеплюють своєму народові віру в перемогу Божої справедливості. Їх героїчна душа, їх віруюче серце їх тверді руки знаходять поміч вищої сили. Їх лише веде шляхом визволення нації Боже Провидіння. Такою сильною й глибокою є концепція Шевченка Бога і Нації» [16, с. 526].

Чому ж нетлінними залишаються для нас Істини й Ідеали, що пломеніють у «Кобзарі»? На думку філософів, нація – це також історична особа. Нація повинна постійно звертатися до своєї самости, відновлювати її, - шукати дорогу до самої себе. Сучасний український філософ Сергій Кримський зауважує: «є не тільки етнос як державне утворення; існує внутрішній етнос – це те, що проходить крізь нашу особистість і те, що є підставою наших трансперсональних колективних уявлень».

Знову звернемося до чинної модельної навчальної програми з української літератури для 7-9 класів (керівник авторського колективу – Т. Яценко) та до підручника, що забезпечує зміст навчальної програми. Знайомство із творчістю Шевченка у 7 класі передбачене Програмою в розділі «Історичне минуле України». Зокрема пропонується для вивчення твір Тараса Шевченка «Розрита могила». Вивчення цієї поеми сприяє розвитку ключових *громадянської та соціальної компетентностей*, що передбачають формування національної свідомості, виховання патріотизму, формування розуміння нашого історичного минулого й розуміння перспектив майбутнього. Як зміст навчального матеріалу програма виділяє «Подорож поета Україною у 1843р. Осмислення трагічних для Батьківщини наслідків знецінення історичної пам'яті про її героїчне минуле. Метафоричний образ незнищенності українського народу в поезії Т. Шевченка». Основне вивчення творчості Т. Шевченка відбувається в 9 класі, саме тоді вивчається його біографія і творчість в широкому об'ємі.

Однак, як бачимо, знайомство з історичною тематикою розпочинається раніше. Отже, слід говорити про тему історичного минулого України та його осмислення у «Кобзарі». Тим більше, що ідея Нації, ідея України нерозривно пов'язана з темою історичного минулого. Тому знову звернемося до робочої програми з Історії української літератури на ОП. Історичній тематиці у «Кобзарі» присвячена низка практичних занять: «Ранній Шевченко як поет-романтик» (в рамках цього практичного розглядається проблема ранньої історичної міфологізації як вираження національної туги за героїчним минулим (поеми «Тарасова ніч», «Іван Підкова»; джерела, сюжет і композиція героїко-

історичної поеми «Гайдамаки»); відтворення минулого України в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки» й у повісті М. Гоголя «Тарас Бульба»; «Творчість Т. Шевченка періоду «трьох літ»» («Вияв у поезії «Розрита могила» протесту проти національного й соціального гноблення. Оцінка Б. Хмельницького», «Чигрине, Чигрине», «Холодний яр»); Політичні поеми періоду «трьох літ» («Великий льох»), Ідейно-художній аналіз послання «І мертвим, і живим...», творів, що заборонялися радянською цензурою: «За що ми любимо Богдана...», «Якби то ти, Богдане п'яний...».

Бачення української історії Шевченком – «тривимірне» (В. Шевчук): у минулому, сучасному й майбутньому. На відміну від своїх попередників – поетів-романтиків Харківської школи – Кобзар уперше в добі національного відродження поетичною мовою «заговорив» про тяглість історії, її скерованість від минулого – до майбутнього. Якщо поети-романтики 30-40-х тужили-плакали за героїчним минулим України, то Шевченкове слово наповнене гарячою вірою в її майбутнє. Він уже постає як філософ історії, тому дослідники говорять про історіософські мотиви його творчості. І саме центральним у «Кобзарі» є дискурс України: «Це комплексна, полісемантична і багатоаспектна філософсько-естетична, історіософсько-екзистенційна проблема» [1, с. 8].

2.2. Образ України у творчості Тараса Шевченка

Ідея України – основа націософської концепції Шевченка, «концентроване втілення національної ідеї як імперативу історичного призначення українства, чинника його національної самосвідомості, державотворчих інтенцій, змагань до незалежності» [2, с. 14].

Зауважимо, що поет звертається до історичної тематики спочатку несміливо - у ранніх творах з'являється ще тільки образ козака (балада «Причинна», «Думці» («Тече вода в синє море...»); однак у присвяті «На вічну пам'ять Котляревському» вже виразно артикульований мотив «*козацької слави*». І в цій же порі у нашого поета постає розуміння, хто є причиною страждань України, хто є найбільшим її ворогом, - це розуміння оформиться згодом у чітких інвективах творчості «трьох літ». За висловом В. Барки, «москалізм – перший ворог»: «*Москалі і світ Божий В путо закували!*». Однак в написаній ще у 1838 році поемі «Катерина» засторогою, із глибшим сенсовим наповненням, ніж просто взаємини між статями, звучать рядки: «*Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями*». Слушні міркування щодо розкодування цієї поеми саме в такому ключі знаходимо у праці В. Шевчука «Святий Чигирин. Бачення історії в поезії Тараса Шевченка» [60]. Дослідник вважає, що твір треба читати алегорично, як історіософський. За такої умови дівчина - козацтво, – мати - Україна. Аморальне ламання родини як основи українського космосу, українського буття заохочувалося москальськими окупантами як один із дієвих чинників занапащення українських духовних цінностей, основ суспільного буття. В алегоричному ж плані прочитання поеми єднання козацтва з москалями (нехай і ситуативне, бо ж у підписаних Хмельницьким документах ішлося лише про військовий союз) стало початком і його занапащення, й повного поневолення України. Цікавий аналіз поеми саме в такому ключі зробив професор П. Іванишин.

Дослідниця О. Забужко говорить про те, що історія українсько-російських взаємин постає у «Кобзарі» «одним суцільним обманом», і дефініює цю

проблему як «парадигма Катерини», «безсиле волення якої до свого кривдника «А ти ж присягався!» – це водночас і претензія України до свого облудного партнера в політичній спілці, котрий так само «зламав присягу»» [17, с. 68]. Виразний перегук цього відчайдушного волення знаходимо у епілозі до поеми-містерії «Великий льох»: *«Мир душі твоїй, Богдане! Не так воно стало; Москалики, що заздріли, То все очухрали».*

Пора «козацької слави», власного панування оспівується в поемі «Тарасова ніч», роздуми про козацтво як минулу славу України знаходимо в багатьох творах раннього періоду («До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Гамалія», «Думи мої...») – *«Там родилась, гарцювала козацькая воля».* У ранній період Шевченко звертається до історичної тематики часів кінця XVI – першої половини XVII століття. До написання поеми «Гайдамаки» історичної тематики, як зауважує В. Шевчук, «поет торкається обережно». Як свідчать історики літератури, шевченкознавці, перед написанням цієї поеми поет намагався опрацювати низку історичних джерел. *«На гвалт України орли налетіли»* – так Шевченко трактує причину повстання.

У ранніх творах поетика образу України переважно спирається на «фольклорно-пісенну систему з притаманними їй прикметами етнопростору (Дніпро, пороги, степ, могили, соловейко, байрак, буйний вітер, синє море»), архетипними образами-знаками, образами-символами (козак, запорожець, козацькі мати і жінка, кобзар, парубок-сирота, дівчина-тополя, покритка» [2, с. 15]. Дослідник підкреслює, що сфера вживання цих образів у Шевченка не обмежується тільки раннім періодом – «ввійшовши пізніше в новий, інтелектуально значно насиченіший і багатогранніший естетично-поетикальний, філософський, історіо- та націософський контекст». Уже в ранній період творчості з'являється «мотив чужини, конкретно – Московщини як антитези України». З кожним наступним етапом зміцнення індивідуально-авторського стилю, осмислення глибинних причин української недолі цей мотив усе виразніше реалізується в образі ворога. Що ж до поеми «Гайдамаки», то тут образ України позначений рисами переходовості. У цьому творі

дослідники наголошують тришарову структуру її поетики: фольклорні ознаки й характеристики; романтичну стихію, що реалізувалася «ностальгійно-романтизовано-міфологічній структурі» (Ю. Барабаш); ліричні й публіцистичні рефлексії, медитації. Суперечливість авторової позиції, «структурно-семантична амбівалентність» твору не могли, як підкреслює Ю. Барабаш, не позначитися на повноті й чіткості образу України: «в «Гайдамаках» є риси і грані цього образу, є тема, мотив України, перейняті болем і почуттям правдиві картини, сюжети, постаті її історії, туга за героїчним минулим, проте стрункої, цілісної історіо- та націософської концепції України тут ще немає» [2, с. 16].

Наступним етапом еволюції образу України став період «трьох літ» – період переосмислення, навіть гіркого розчарування в героїці минулого. У Шевченковій стильовій палітрі виразнішими стають риси реалізму. Омріяна на чужині Україна постала перед ним без романтичного серпанку, з усією наготою ран і кривд, з огидністю потомків «дурних гетьманів», із якими поет мав можливість стикатися, бачити їх спосіб життя і сутність їхнього «патріотизму» та «любові до ближнього». Пізніше, на засланні, чимало цих епізодів він змальовує у свої повістях («Якби ви знали, які гнусності творяться в Качанівці!»). Це розчарування й біль вилились полум'яною поезією періоду «високого сонця» (так називає Є. Сверстюк 1845 рік у житті й творчості Кобзаря, коли він написав найзнаковіші твори).

У поетовому сприйнятті формується чіткий контраст між Україною козацькою, вільною, й сучасною поетові – похиленою, рабською. Ця опозиція виразно простежується у посланні «Гоголю» (*«не заріже батько сина, Своєї дитини, за честь, славу, за братерство За волю Вкраїни. Не заріже: викохає Та й продасть в різницю Москалеві»*), творах «Холодний Яр», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Сон – У всякого своя доля», «І мертвим, і живим...» - тут проходять мотиви гнівного викриття не тільки чужого панства, але й свого, і «гречкосіїв», байдужих до долі України. Україна постає то бездітною вдовицею, то сліпою, старою матір'ю, діти-перевертні в якій *«кров із ребер точать»*, допомагають москалеві *«з матері полатану сорочку знімати»*.

Опозиція омріяної України – *«Світе тихий, краю милий, Моя Україно!»* – розкопана начетверо, сплюндрована москалями могила.

Візії загибелі України колишньої, вільної, створюються за допомогою апокаліптично наснажених образів: *«Дніпро, брат мій, висихає»*; тотального поглинання *«світу тихого»*, українського космосу чужинецьким хаосом, руйнуванням українського світу ворожою експансією: *«Стени мої запродані Жидові, німоті, Сини мої на чужині, на чужій роботі»*. Він, як зауважує Ю. Барабаш, став першим, хто «провів чітку розділову лінію між такими категоріями, як «Україна» і «Малоросія»» (особливо це бачимо в листах поета).

Однак у період «трьох літ» Шевченко виводить свій критичний дискурс України на новий рівень: ця тема набуває історіософсько-концептуального характеру. Поет ставить гострі питання про сенс національної історії (*«за що ж боролись ми з ляхами, За що скородили списами Московські ребра?»*) й водночас висловлює віру в її продовження на новому витку героїки, віру у відродження України. Міленарні картини великого суду над катами й зрадниками у посланні *«І мертвим, і живим...»* змінюються на виразну візію майбутнього відродження: *«І оживе добра слава, Слава України, І світ ясний, не вечірній, Тихо засіяє...»*. Чи не найвищого історіософського рівня осмислення минулого України в період «трьох літ» Шевченко сягає в поемі-містерії *«Великий льох»*. Тематично це ніби продовження *«Розритої могили»*, й на рівні ідейного скерування твори також близькі. Близькі вони й трактуванням образу Богдана Хмельницького, а через нього – і розуміння Переяславської ради. Зауважимо, що мотив помсти, який домінував у *«Гайдамаках»*, зазнає трансформації вже у двох знакових творах, про які йшлося – *«Розрита могила»* й *«Чигрине, Чигрине...»*. Матір-Україна у першому творі сама дає відповідь на питання про причину недолі: *«Ой Богдане, Богданочку! Якби була знала, У колисці б задушила, Під серцем приспала!»*. Ці два твори становлять своєрідний пролог до поемі-містерії. Метафоричний образ *«розритої могили»* опозиційний до *«архетипного мотиву Скарбу»* (Ю. Барабаш).

У тексті «Великого льоху», як наголошує Ю. Барабаш, «основні ідеї, грані, ознаки концепції, лейтмотиви, метафоричні елементи, сукупність яких складає наскрізний ліричний, історіо- та націософський «сюжет» цих двох поезій, а зрештою й усієї збірки «Три літа», сягають найвищого ступеня художньої та мисленневої концентрації. Постать Б. Хмельницького (і через неї імпліцитно оцінка Переяславської ради), тема капітуляції перед брутальною силою і підступним лукавством імперії, ганебного яничарства, зради національної ідеї, (...) метафора «розрита могила» і архетипний мотив Скарбу – компоненти, які не просто повторюються у тексті «Великого льоху», вони виконують функцію його структурно-семантичного каркаса, «стоплюються» у синтетичний образ-компонент України. Вирішальний чинник досягнення такого синтезу – творчо засвоєна Шевченком містеріальна традиція.

Образ, історична доля України осмислюються тут Шевченком у координатах трьох константних етапів її розвитку, які кореспондують із трьома доленосними подіями християнської історії – народженням, смертю і воскресінням Ісуса Христа. Така структура генетично в сакральній троїстості літургійного священнодійства, народженої на його ґрунті західноєвропейської містерії та її модифікацій в українській бароковій драмі»[1, с. 22].

Тема воскресіння України, її фізичного й духовного звільнення, звучить у вірші «Стоїть в селі Суботові...», який вважають епілогом до поеми-містерії. Хресний шлях на Голгофу проєктується на дві перші частини поеми, де простежується історія від фатальної Переяславської угоди, що стала початком «віа долоросса» для України, пролягла через поразку Мазепи, каральні акції Петра I, геноцидно-асимілятивну політику Катерини. Національна історія завдяки обраному жанру постає в сакральному, містеріальному освітленні: знамення про народження братів-близнюків віщують трагедію «розщеплення нації» («над Києвом Мітла простяглася, І над Дніпром і Тясмином Земля затряслася»). Шевченко намагається розкрити не тільки зовнішню причину цього розщеплення, але й причини внутрішні, що приховані в «кричущих соціальних незгодах, етноментальних щербинах і соціопсихологічних травмах

національного колективного несвідомого, його небезпечних мутаціях» [1, с. 23]. Образ України у поемі – амбівалентний: його трагічна опозиція втілюється в постаті Б. Хмельницького, в образах трьох душ (як загальнонаціонального компромісу), образі Першої ворони (огидного образу тіньового боку пристосуванців-зрадників), в триєдиному образі лірників, що втілює каліцтво душі, скудоумність, безвольність, яничарську покірливість і втрату історичної пам'яті й відсутність інстинкту державності.

Однак у вірші «Стоїть в селі Суботові», який є, на думку шевченкознавців, своєрідним епілогом до містерії, після відвертого таврування ворогів поет висловлює впевненість у майбутньому України. Символічний образ «церков-домовина» - «церков Богданова», в якій Україну облудою закували в рабське ярмо, позбавили життєвих сил, стає емоційним, художньо-образним центром вірша – майбутнє нації почнеться із сакральної точки розвалу цієї домовини.

Наступним етапом осмислення України, художнього втілення її ідеї, є цикл «В казематі». Це новий поворот в поетичній реалізації цієї ідеї: вона розкривається тут в ліричній тональності, часто – драматичній і трагічній. На перший план виступає особистісне, глибоко інтимне сприйняття України, у поезіях циклу звучать заповітні мотиви: «Свою Україну любіть... Любіть її... Во время люте, в останню тяжкую минуту За неї Господа моліть». Образ України тут виразно зливається з мотивом релігійним: любов до України невід'ємна від любові до Господа, віри в нього. Поетичною емблемою України стає вірш-ідилія «Садок вишневий коло хати». Тут постає цілісний образ благословенної любов'ю землі, що виразно натякає на образ раю. Це початок нового етапу реалізації образу України, етапу, на якому (увесь період заслання і після) поет відновлюватиме український космос з імперського хаосу. Чи не найвиразніше з усіх «казематних» творів історіософська проблематика звучить у поезії «За байраком байрак».

У пустельних казахських степах поет «гоїв серце» розбите згадками про далеку свою батьківщину. Гнівними інвективами сповнені написані на засланні

вірші, в яких Шевченко таврує національних перевертнів, байдужих до долі батьківщини, до страждань знедоленого люду («П.С.», «І виріс я на чужині», «Якби ви знали, паничі», «Дурні та горді ми люди», «Во Іудеї во дні они» та ін.). Образ України набуває глибоко інтимного образу Матері.

З точки зору розвитку історіософського мислення поета вершинною у період заслання є поема «Сон – Гори мої високі»: тут знайшли виразне втілення фундаментальні націософські ідеї, що корелюють, продовжують і розвивають ідеї містерії «Великий льох». Тема руїни, внутрішньо національний розбрат, розкол нації... Втрату минулої козацької слави, втрату єдності символізує закинута, «з похиленим хрестом» *«Козацька церква невеличка»*. Потужна лірична домінанта, сповнена драматизму, болю, пропущеного крізь авторове серце, реалізується в монолозі ліричного героя, в його роздумах про долю України, і вибухає інвективами на адресу тих, хто нищив Україну. Опис старої церкви, що вражає драматизмом, – *«Оболонками старими, Мов мертвець очима Зеленими, позирає На світ з домовини»* - у наступних рядках переростає у вибух болю: *«Може, часи оновлення? Не жди тії слави!»*, відтак - у гнівну інвективу: *«Твої люде окрадені, А панам лукавим... Нащо здалась козацькая Великая слава?»*. Шевченко таврує національних зрадників – *«гетьманів, усобників»*, які віддали серце України – Запорозьку Січ – *«царям на грище»*, дозволили москалям запрягти в ярмо рабства (кріпаччини) селян. На відміну від «Великого льоху», автор не вдається тут до метафоричних засобів, символіки, алюзій, гротескових прийомів, а відкрито й недвозначно називає тих, хто занапастив Україну.

Прикметою ліричної поеми «Сон – Гори мої високі» є також «монолог у монолозі» - сповідь старого козака, свідка Руїни.

У фінальній частині твору вибуховий драматизм першої частини трансформується в домінанту молитви за долю далекої рідної землі й спраглою бажання *«Хоч на старість стати На тих горах окрадених У маленькій хаті. Хоча серце замучене, Поточене горем, Принести і положити На Дніпрових горах»*.

Тема минулого України в період заслання розроблялася поетом у творах «Іржавець», «Полякам», «Чернець». У невеликій за розміром поемі з локальною фабулою (порятунок козаками ікони Матері Божої) поет охопив доленосні історичні факти й події: втеча-порятунок Мазепи й Костя Гордієнка в Бендери від москальських катів; прощання січовиків із Хортицею та Великим Лугом; заснування задунайської січі – *«горе-запорожжя»*, зруйнування Січі, зрадництво Галагана – *«прилуцького полковника поганого»*; загибель козаків у північних болотах на будові невських каналів: *«І здалека Запорожці чули, Як дзвонили у Глухові, З гармати ревнули. Як погнали на болото Город будувати. Як плакала за дітками Старенькая мати. Як діточки на Орелі Лінію копали, І як у тій Фінляндії В снігу пропадали»*. В авторському відступі Шевченко ставить риторичне питання: за що страждає, гине Україна? Однак відповідь поет дав уже на початку твору: *«...якби були Одностайне стали Та з фастівським полковником Гетьмана єдали»*. Тобто, причина поразок – відсутність єдності нації, часто – нерозуміння підступної політики москви, часто – намагання еліти ціною зради виторгувати собі царські ласки.

Концепція страдницького історичного шляху України розгортається, поглиблюється і в подальші роки заслання у творах «Швачка», «Ой чого ти почорніло», «У неділеньку у святую», «Заступила чорна хмара», «Чернець».

Після повернення із заслання, подорожі в Україну в 1959 році дискурс України постає в антицарських, антиімперських поезіях, сповнених сарказму, гнівної риторики, апокаліптичних пророцтв («Я не нездужаю, нівроку», «Во Іудеї во дні они», «Подражаніє Іезекієлю», «Світе ясний, світе тихий!», «О люди! Люди небораки!»). Саме в цей період написана поезія «Сон – на панщині пшеницю жала», в якому в образі матері-кріпачки алегорично прочитується образ закріпаченої України. У Шевченковому стилі цієї пори активно використана біблійна метафорика, застосована поетом у політичних поезіях як могутній викривальний засіб. Здається, то лунає гнівний голос Пророка, що закликає очиститись від скверни, гнівно оскаржує «лукавих чад» України («Осія. Глава XIV»).

Під час останньої поїздки в Україну Шевченко відвідав Переяслав. Під враженням руїн і занедбаного містечка, колись величного, поет написав вірш «Якби-то ти, Богдане п'яний...» (раніше постать гетьмана він згадував у вірші «За що ми любимо Богдана» та в містерії «Великий льох»). Якщо в раніших творах критичне ставлення до гетьмана заховане в підтексті, то в поезії-інвективі немає напівтонів: *«Якби ти на світ не родивсь, Або в колисці ще упивсь... То не купав би я в калюжі Тебе преславного. Амінь.»*

Шевченкові, як слушно наголосив Ю. Барабаш, вдалося «зробити славу козацькою набутком всесвітнім, універсальним, ім'я і долю України – фактом і чинником історії людства. Своєю любов'ю і вірою, генієм своїм – національним генієм – він відкрив Україну людству, світові, тим самим духовно збагативши і їх, і Україну» [2, с. 48-49].

З образом України органічно пов'язані архетипні образи-символи: у «Кобзарі» потужно пульсує-пломениться символічна трійця – Дому, Поля, Храму, що визначає духовне обличчя нації. *«В своїй хаті своя сила, і правда, і воля»* - так нагадував і нагадує і мертвим, і живим, і щн ненародженим поет. Дім – то святе довілля буття, де людина посідає чільне місце, є важливою і сповненою вищого сенсу, де її закоріненість в Рід, батьківщину. Із цим архетипом пов'язана ціла система цінностей – мова, мати, дитя. У ХХ ст.. відомий німецький філософ Ганс Георг Гадамер ототожнив національну мову із Домом буття: *«У реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина»*. Як перегукуються ці слова із Шевченковими, написаними на далекому Косаралі: *«Ну що б, здавалося, слова. Слова та голос – більш нічого. А серце бється-ожива, Як їх почує!»*.

У Шевченковій поезії основою нормального людського буття є *«своя хата»*, *«веселий дім»*, *«нова, добра хата»*. Ненормальна екзистенцій на ситуація - коли руйнується хата, коли після плюндрування чужинцями українських теренів залишається пустка. Цю пустку залишають загарбники і в селянській хаті, колись веселій, сповненій дитячого гомону, і в козацькому

храмі (поема «Сон – Гори мої високії»), і в понівеченій, пограбованій людській душі...

У холодній камері каземату Шевченко марив Україною. Візія батьківщини вилилась чудовими рядками поезії «Садок вишневий коло хати». Біленька хата, чепурна оселя, де живуть за Божими законами, працею, молитвою і піснею славлять Господа. Цей український духовний космос, ця система життєвих цінностей звучить і в останнім вірші поета – «Чи не покинуть нам, небого...»: *«Над Стіксом, у раю, Неначе над Дніпром широким В гаю – предвічному гаю Поставлю хаточку, садочок Кругом хатини насаджу»*.

Важливим у системі поетичного космосу «Кобзаря» є архетип поля. Поле – це не тільки топос, територія. Це і життєвий шлях, сфера креативних, творчих можливостей особистості та їх реалізація. Відомо, що одна із ментальних домінант українців – примножувати, творити красу довкола. І в ситуації, коли сакральне поле буття руйнується, коли *«степи запродані»*, а могили розривають загарбники, коли воля закута в кайдани, коли *«орють лихо, лихом засівають»*, під загрозою і духовне, і фізичне буття нації. Тому, нагадує поет, слід берегти своє сакральне поле, бо рецептів його віднайдення годі шукати в чужинецьких філософіях та культурах: *«У чужому краю Не шукайте, не питайте Того, що немає і на небі, а не тільки На чужому полі»*.

Поле у Шевченковій поезії – це і Великий луг, і поле під Берестечком, а ів поезії «Ісаія. Глава 35» цей образ підноситься до символу щасливої долі всього людства в майбутньому, коли братолюбство і праця перетворять *«добрь-пустиню неполиту»* на благодатну ниву. Семіосфера цього смволу означає і життєве кредо самого поета: *«Орю свій переліг – убогу ниву! Та сію слово – добрі жнива колись-то будуть. Орися ж ти, моя ниво, Долом та горою! Та засійся, чорна ниво, Волею ясною»*.

2.3. Воля як один із центральних мотивів творчості Т. Шевченка

Автори 4-го тому «Шевченківської енциклопедії» на рівні тем і мотивів Шевченкової творчості називають серед центральних Україну, Волю, Долю, Любов, Родину. Можна з впевненістю сказати, що ці архетипи є підвалинами духовного буття для українців. Шевченко був покликаний самою історією консолідувати українську націю, регенерувати український космос із імперського хаосу, дати українцям розуміння своєї самости у першу чергу через оці основоположні для всієї нації архетипи.

Мотив волі як свободи політичної, соціальної, індивідуальної, як наголосив І. Дзюба, – один із найпоширеніших у творчості Шевченка.

Слово «свобода» в українській лексиці з'явилося в часи Сковороди – у книжній мові. У народі вжитковішим було «воля». Тому й у Шевченковій поезії майже не зустрічається слово «свобода» (хіба за винятком написаної російською мовою «Тризни» та в повістях). Саме Воля, наголошують шевченкознавці, є «першостимул, що дає життя всій системі цінностей. Воля або тотожна долі, або є її умовою, як і умовою щастя; правда-воля становить моральний абсолют і неспростовний аргумент в оцінці людських діянь» [15, с. 77]. Прикметно, що «воля» вживається у «Кобзарі» фактично у двох значеннях – як правда, себто моральний абсолют, визначальний для оцінки людських вчинків (як, до прикладу, в «Холодний яр» - *«Брешеш, людоморе! За святу правду-волю Розбойник не стане»*), а також як Божа воля (тотожне поняттю доля). У поемі «Чернець» концепт воля набуває соціального навантаження: *«Братерська наша воля Без хлопа і пана»*. Воля (як доля) сягає не просто особистісного – вона поширюється і на стан цілого народу. У низці поезій Шевченка – від ранніх до написаних у засланні – знаходимо лексему «козацька воля» («Думи мої, думи мої», «Н. Маркевичу», «Гайдамаки», «Ой чого ти почорніло»).

Воля – природний стан не тільки окремої людини, але й цілої нації, що визначає український менталітет, її здатність до захисту рідної землі, здатність

мужньо давати відсіч загарбникам різних мастей: *«Там родилась, гарцювала Козацькая воля; Там шляхтою, татарами Засівала поле»* («Думи мої, думи мої»). У вірші «Ой чого ти почорніло» Шевченко звинувачує у втраті волі «правнуків поганих», а також і прадідів, які не втримали волю, промарнували свої потуги й силу в чварах: *«Почорніло я, зелене, Та за вашу волю... Я знов буду зеленіти, А ви вже ніколи Не вернетесь на волю, Будете орати Мене стиха та орючи Долю проклинати»* («Ой, чого ти почорніло»).

Ідеєю Волі, України, Бога пройнятий увесь «Кобзар». Воля – це не свавілля, це те, що дано самим Богом: право робити вибір, право боротися за особисту й національну свободу. Це те, що детермінує таку рису національного характеру, як пасіонарність. Шевченкові борці за волю святую – пасіонарії, готові померти за високу ідею. Саме в такому аспекті вживається слово «воля» в поемі «Кавказ»: *«Борітеся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля святая!»*. Поема написана як відгук на загарбницьку війну Російської імперії на Кавказі, однак її ідейне скерування розкриває поетове розуміння волі як заपुरоки буття нації: *«Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо»*.

У часи заслання поняття волі в Шевченковій поезії «інтимізується» (І. Дзюба): *«святая воленька»*, *«вольная воля»*, *«воля-доля молодая»*. У поемі «Неофіти» поняття волі набуває сакрального змісту – без Божої матері та Ісуса *«ми б не знали І досі правди на землі! Святої волі!»*. Використання епітета *«святая воля»* підкреслює вагу цього поняття в Шевченковому світогляді.

У знаковій поезії «Заповіт» слово «воля» вживається один раз, однак воно є ідейно-емоційним центром твору: *«Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кровю Волю окропіте»*. Поет закликає до національного звільнення, повернення державності, незалежності. В Шевченковій поезії полум'яніє «вогонь політичної волі. Він спалахує раз у раз і на засланні, а в останні роки – не без впливу атмосфери боротьби навколо скасування кріпацтва та революційних сподівань – розгоряється з новою силою. Чи не найчіткіше Шевченкова позиція в ідеологічних протистояннях навколо проєктів обіцяної

реформи, його провіщення революційного вибуху висловлені в поезії «Я не нездужаю, нівроку» [15, с. 84]: *«Добра не жди, Не жди сподіваної волі – Вона заснула: цар Микола Її приснав. А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить, Та добре вигострить сокиру, Та й заходиться вже будить»*. Шевченко благословляє на цю боротьбу, адже людина, яка втратила волю, стає рабом, невільником, виконавцем чужої волі, а нація, втративши свою волю, приречена на зникнення, на забуття. Тому боротьба за Волю – це свята справа, бо *«де нема святої волі, Не буде там добра ніколи»* («Царі»). Ця боротьба, зауважує І. Дзюба, *«навіть коли закінчується поразкою, кладе невитравну печать на душу й майбутнє народу, закладає в його імунну систему спротив проти рабства»* [15, с. 84].

Василь Барка називав Тараса Шевченка «поетом духовної свободи». Як і у великого Данте, підкреслює В. Барка, у нашого поета є ідеал світового устрою для забезпечення щастя як окремо взятої людини, так і кожного народу. У Тараса Шевченка – це всесвітня сім'я (тобто, федерація) незалежних народів. Його концепція базується на Христовому вченні (до речі, саме так бачили майбутнє України й усіх слов'ян учасники Кирило-Мефодіївського братства).

Василь Барка вдало підмітив певне ототожнення між «Божим словом» і звільненням з рабства: *«Шевченко до кінця днів непохитно вірив, що слово провісника спроможне розбити тьму неволі, коли б тільки збереглося вільним від всякої залежності в рабо держців. (...) Є дві великі неволі: перша – неволя фізичної особистості, неповна і минуча, бо для душі обривається з духовною смертю; друга – неволя в путах гріхів, продовжується вічно, в посмертному житті, якщо душа не визволиться через віру в Христа. Він є істина, що дарує свободу, звільняючи з духовних кайданів, слідом за якими впадуть всі інші»* [15, с. 115]. Ідеєю волі пройнятий увесь «Кобзар» – не тільки твори, у яких ця ідея виразно маніфестована. Особиста, громадянська, національна свобода є однією з ключових детермінант творчості Т. Шевченка, його світогляду. Увесь спектр ідеалів, пов'язаних з концептом воля, присутній у його поезії (та й у прозі). Відтак ця детермінанта визначає гостроту розвінчання будь-якого

деспотизму й національного поневолення, духовного рабства в Російській імперії, насилля московської церкви над цілими народами, біль і смуток від роздумів над схильністю людей до ворогування із ближнім, що часто переростають в гіркий сарказм. Прикметною для ілюстрації останньої тези є поезія «Дурні та горді ми люди»: *«А потім з жалю заридали Та батька, матір прокляли І тих, хто до хреста держали. А потім ніж – і потекла Свиняча кров, як та смола, З печінок ваших поросячих»*. Для поета, однією зі світоглядних домінант для якого була ідея «братолюбія», Любові до людини як творіння Господнього, неприйнятним був увесь комплекс «злонамірених» і почуттів, і вчинків щодо ближнього. Саме в сенсі цієї високої, братньої любові постає в «Кобзарі» концепт Правда. Часто синонімічним до нього вживається Добро – *«добро найкращеє на світі»*, те, що стоїть понад усі земні цінності – *«братолюбіє»*. Ця ідея звучить виразно в посланні «І мертвим, і живим», починаючи від рядків епіграфа, узятих зі Святого письма, – «а хто рече, що любить Господа, а брата свого ненавидить, лжа є», й вивершується заповітно-благальними рядками: *«Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!»*. У написаній в останній період творчості третій редакції вірша «Молитва» поет звертається не тільки до своєї нації – його молитва до Всевишнього - про вселюдське братерство: *«А всім нам вкупі на землі Єдиномисліє подай І братолюбіє пошли»*.

Можна помітити, що поетична творчість Шевченка «двополюсна»: на одному полюсі він засуджує, таврує, намагається апелювати до «глухих» (*«оглухли – не чують»*) і байдужих, вона сповнена гнівних інвектив, сарказму щодо тих, хто зневажає Господній закон – любити ближнього як себе самого, на іншому ж – сповнена віри в Людину, благословень *«чистим серцем»*, *«доброзиждуцим рукам»* («Молитва»). Якщо зробити типологічний аналіз трьох варіантів вірша «Молитва», то помітимо, що поетова настроєва домінанта зазнала виразних переакцентувань. Якщо у першому й другому варіанті лунає прохання до Господа послати кару на людських катів *«Царів, кривавих шинкарів, У пуга кутії окуй, В склепу глибокім замуруй»*, то в третьому ці

рядки трансформуються у глибоку віру в те, що навіть злочинці по волі Господній можуть змінитися: *«Злоначинающих спини. У пута кутії не куй. В склепи глибокі не муруй»*. Однак є в «Кобзарі» твори, що буквально вибухають гнівними інвективами, їдким сарказмом, неймовірним болем за осквернений «багном» «образ Божий» (тобто, саму сутність Людини як творіння Господнього). Перш за все можна назвати «Мені здається, я не знаю», «Чи то недоля та неволя», «Подражаніє 11 псалму». Як біблійний псалмоспівець, наслідуючи стилістику Святого Письма, Шевченко з відчаєм звертається до неба: *«Мій Боже милий, як то мало Святих людей на світі стало. Один на другого кують Кайдани в серці. А словами, Медоточивими устами Цілюються і часу ждуть, Чи швидко брата в домовині З гостей на цвинтар понесуть?»* («Подражаніє 11 псалму»).

В авторському відступі у поемі «Неофіти» автор на мить відсторонюється від розповіді про події минулого й поглядом з «вічності» в кількох рядках дає оцінку історії людства як історії відступу від Божого закону: *«мир первозданний одпочив на лоні ночі, Тільки ми Адаме, Твої чада преступниє, Не одпочиваєм До самої домовини У проспаним раї. Гриземося, мов собаки За маслак смердячий, Та тебе ще зневажаєм, Праотче ледачий!»*

З біографії письменника знаємо, що сам він був людиною співчутливою, гостро відчував чужий біль, ненавидів брехню й облудливість. Г. Кониський наводить епізод, як Шевченко випадково став свідком пожежі в халупі бідного єврея. Коли натовп стояв і потішався, спостерігаючи, як метушиться бідолаха, виносячи нехитрі пожитки, Тарас Григорович кинувся допомагати господареві, а потім гнівно вчитав байдужих, нагадавши їм про Божий закон, про любов до ближнього, незалежно від того, до якої нації чи до якого віросповідання ця людина належить. Якщо в Шевченка з'являлися гроші, він роздавав їх жебракам. Скільки свідчень знаходимо в «Щоденнику» про глибокий гуманізм нашого поета, про огиду до всього, що принижує людську гідність! Це й історія про «недошиту кофту», про «бідного Скоболева», про отупіння й мерзотність побуту російських офіцерів у Новопетровському укріпленні, це

роздуми про поховальні звичаї киргизів і українців (зокрема самогубців, про те, наскільки лицемірними є представники релігійних культур).

Отже, воля і правда, звідки й постає вища Любов, - запорука справедливого буття як окремо взятої особи, так і народу, так і всього людства. І ця ідея, поряд з іншими знаковими ідеями, проходить крізь увесь «Кобзар», крізь усю творчість Шевченка.

2.4. Біблійні мотиви як вияв теоцентричної вертикалі творчості митця

Питання Шевченкової віри надзвичайно важливе, адже Бог, як й ідея України, нації, є основоположним у його світогляді. Життя самого поета часто розглядається дослідниками у площині «агіографічності»: як національного апостола й пророка. Прикметним тут є і культ вшанування пам'яті Шевченка (березневі урочистості, портрети в державних установах і в приватних помешканнях українців, міфологізаторські тексти – «Молитва» Д. Павличка), а події останніх 20 років показали, що це навіть не культ у традиційному розумінні – поет і його слово наче незримо присутні в духовному житті нашої нації у кризові моменти: його слово лунало на всіх наших Майданах і революціях (і на революції картонок також). Його життя – це модель «покути за людей своїх», архетип, символічно «модельне життя» (М. Еліаде).

Святе Письмо Шевченко знав з раннього дитинства: батько й дід читали його вголос у неділю для всієї сім'ї; кобзарі й лірники співали на релігійні теми; у сільській школі Тарас вивчив мало не увесь Псалтир напам'ять. Відчуття присутності Вищої сили – Бога – було у нього ще з раннього дитинства: *«Уже покликали до паю, А я собі у бур'яні Молюся Богу... і не знаю, Чого маленькому мені Тоді так приязно молилось, Чого так весело було?»* («Мені тринадцятий минало»). На засланні часто читав Біблію, подаровану йому Репніною, та «Наслідування Христа» Томи Кемпійського. Його творчість надихалася високим Духом Біблійної правди.

Шевченкова спадщина, як зауважують дослідники, є не меншою мірою, ніж спадщина літератури, фактом історії релігії (О. Забужко). Про те, що «Кобзар» є «безнастанним діалогом людини з Богом», говорив ще Ю. Шевельов, він же зробив цікаве спостереження: «В повному корпусі Шевченкової поезії слова Україна й український вжито 269 разів. Але слова Бог, Божий, Господь, Ісус, Христос та Христів – 1281 раз! У російських текстах

Шевченка слів Україна й український ужито 38 разів, а слів «божеських» 1398!» [57, с. 211].

Своєю творчістю Шевченко регенерував українську релігійну свідомість, вивільнивши її з-під намулу імперського православ'я. Інша справа, що частині українців навіть тепер, коли маємо, нарешті, власну церкву, цей «намул», проповідуваний кацапськими ефесбешниками, здається «елеєм». Так глибоко вкоренилися в їхніх душах метастази рускаво міра! А Шевченкові земляки ще добре пам'ятали ті часи, коли «церкви в Кирилівці та Моринцях були греко-католицькими» [40, с. 11].

З історії знаємо, що Київську митрополію було офіційно підпорядковано Московському патріархатові ще 1686 року, з 1721 митрополити мали бути призначувані Святійшим Синодом; з останньої чверті ХУІІІ ст. церковна освіта велась виключно російською мовою, як і богослужіння. Тобто, Московія вкрала в України історію, церкву (сьогодні вже, мабуть, немає серед українців тих, хто не чув би про цю ганебну крадіжку, цю фальсифікацію). Підмінивши нашу церкву фальшивою, кацапи зробили її потужним зряддям духовного поневолення українців, їх асиміляції. Тому Шевченкове Слово виконало місію сакральну: «здійснена Шевченком «українізація» християнського міфу, послідовно дисидентська щодо так активно зненавидженого нашим поетом «візантійства», виконала функцію, вельми близьку до реформаційної, а саме, духовно виокремлювала українство з православ'я, стверджуючи сакральність українського світу в обхід офіційній російській церкві. Інакше кажучи, Шевченко «розколов» своїм міфом транснаціональну «уявну спільноту», послідовно витворювану російською теократією впродовж майже двох століть» [17, с. 27].

О. Прицак називає Шевченка «поетом-пророком», подібні означення знаходимо у Є. Сверстюка, у В. Барки, В. Пахаренка, О. Забужко. Віра Сулима підкреслює: «Шевченко свідомо покладає на себе місію звіщення Слова правди – минулої, сучасної, майбутньої, правди, що походить від самого Бога» [47, с. 190].

Отже, у процесі вивчення питання релігійних основ поетичного світобачення Шевченка не слід оминати й того, як витворювався міф про атеїзм Шевченка. Якщо на декого із сучасників поета наводили знічення рядки із «Заповіту» *«А до того – я не знаю Бога»*, а на вечорах вшанування пам'яті поета народники сором'язливо оминали ці рядки (вважаючи, що їх поет не міг написати), то в часи радянської влади Шевченка однозначно трактували як атеїста. Це вдавалося шляхом перекручування образів «Кобзаря» та підтасовування їх під політичні гасла. Однак є в «Кобзарі» чимало рядків, що справді можуть змусити задуматися, як трактувати гнівні інвективи типу *«Ти спиши в кіоті...»* («Юродивий»). Це і досить страшні для християнина рядки з поеми *«Сон – Гори мої високії..»* («я так її, я так люблю мою Україну убогу...»), і рядки із «Заповіту» (*«А до того – я не знаю Бога»*), і останній чотиривірш із поезії *«Зацвіла в долині...»* (*«Якого ж ми раю у Бога благаєм? Рай у серце лізе, А ми в церкву лізем, Заплющивши очі, - Такого не хочем»*), «Ликері» (*«Не хрестись І не кленись, і не молись Нікому в світі! Збрешуть люди, І візантійський Саваоф одурить! Не одурить Бог – карать і миловать не бде: Ми не раби його – ми люде!»*). Можна навести ще більше таких рядків – з поеми «Кавказ», «Юродивий».... Отже, чи суперечать вони тезі про те, що центральною ідеєю в «Кобзарі», поряд з ідеєю нації, є ідея Бога як Любові?

Щоб з'ясувати цю проблему, слід зупинитися на кількох важливих питаннях: як Шевченко розуміє Христову науку? Чим умотивована в «Кобзарі» поява творів, у яких звучать «богоборчі мотиви»? Чи правильною є теза про те, що квінтесенцією поетичної творчості Шевченка є ідея християнського всепрощення? Чи правда, що «Шевченків ідеал щасливого людського світу – життя у злагоді з Богом, за Божими законами»?

Перш за все слід розуміти, що Шевченко не ототожнює поняття «Бог» із церквою – тим більше, московським православ'ям («візантійщиною»). І цитовані рядки якраз розкривають це. Адже «візантійський Саваоф» виступає синонімом церковних догм, підпорядкованих владі імператора й спрямовані на викривлення істини Христового вчення про Любов. Саме російська церква

завжди освячує загарбницькі війни, кровопролиття й убивства (як у часи Шевченка, так й у наші дні): *«І перед образом твоїм Неутомленіє поклони. За кражу, за войну, за кров, Щоб братню кров пролити, просять І потім в дар тобі приносять З пожару вкрадений покров!»* («Кавказ»).

Як уже згадувалося вище, із покликанням на цитату з О. Забужко, Шевченкова віра мала реформаційний характер (до речі, Карл Брюллов, з яким часто спілкувався молодий Шевченко, належав до протестантської церкви); окрім того, на його світогляді позначився й стихійний протестантизм, що притаманний давній народній релігійній традиції, яка передалася українцям як, зрештою, багатьом іншим народам, де побутувало поклоніння Богині-Матері. Бог створив світ прекрасним, дав людині можливість жити в гармонії з іншими – з людьми, тваринами, птахами, рослинами... І це – справжній рай, людина тільки має примножувати Любов, випромінювати її із свого серця як Божу Благодать. Саме так сприймали світ наші далекі пращури, бо українська земля, щедра українська природа справді асоціювалася з раєм, доки *«ксьондзи єзуїти рай запалили»*. Тому трактувати наявні у поезіях Шевченка гнівні інвективи щодо релігії як вияв його атеїзму щонайменше хибно.

Однак слід з'ясувати суть і природу гнівних звернень до самого Бога, природу сміливості поета ставити Творцеві умови (*«а до того – я не знаю Бога»*). По-перше, Т. Шевченко починав як романтик, засадничі риси естетики романтизму залишаються знаковими в його індивідуально-авторському стилі до кінця життєво-творчого шляху. Пригадаймо: саме для романтиків характерно кидати виклик величинам грандіозним – Природі, Богові, суспільству. Однак цей виклик у нашого поета має дещо інший характер, при чому треба сказати і про певні відмінності в окремо взятих творах. Якщо повернутися до «Заповіту», то тут дослідники (першим це зробив Л. Рудницький [41]) справедливо вбачають мотив «заложних душ» (цей мотив є й у зверненні Шевченка до полеглого на Кавказі приятеля Якова де Бальмена – *«Живою душею в Україні витай»*). Мотив «заложних душ» також пов'язаний із літературою романтизму. У Шевченковій поезії він наснажений глибиною любові до України, що

окрадена, поневолена, закута в кайдани рабства. Тобто, те, що поет не пізнає Бога, слід трактувати як неможливість бути допущеним до Бога, неможливість покинути землю до тих пір, доки не буде відновлено справедливість – тільки тоді його душа зможе віднайти вічний спокій. Л. Рудницький прочитав цей твір як «твір християнського поета-містика», що «ставив свій посмертний приділ у жорстку, прямолінійну залежність від долі своєї країни».

Другий аспект виникнення «богоборчих» мотивів у поезії Шевченка – це, як слушно підкреслила О. Забужко, спорідненість з «пророцьким інтелектуальним рухом» давньоюдейських пророків. Мається на увазі саме «усвідомлена програмова націотворчість»: «Можна припустити, що шевченкове архитепальне одинацтво за своєю світ оглядовою типологією стоїть ближче не стільки до індивідуалістичної самоти романтичного митця, скільки якраз до цієї зумисної, визивної соціальної «змаргіналізованості» пророків стародавнього Ізраїлю. Ніхто з авторів (...) не сягав такої трансцендентної безстрашності, аби протиставлятися в обороні його ж таки правди, самому богові – дискутувати призначену Ним міру покари своєму народові, шпетити за бездіяльність (...) і пред'являти Йому ультимативні вимоги, безоглядно жбурляючи на заставу власну безсмертну душу. Єдиною біблійною аналогією тут може бути епізод боротьби Якова з Богом у Пенуїлі» [17, с. 115-116]. Саме тому такі мотиви в «Кобзарі» називають «богоборством ізраїлевого типу» (О. Забужко, В. Пахаренко). Першим ужив таке трактування («яківське богоборство») Л. Плющ. Шевченко, як і старозавітний Яків, вимагаючи ласк для народу юдейського, «позивається з Богом не за себе - а за Україну» (О. Забужко). Саме цією ідеєю освячується легалізація опору («Чигрине, Чигрине», «Кавказ», «Псалом 43»).

У період заслання й після в Шевченковій поезії відбувається поступова (хоча й нелегка!) переакцентація: мотиви помсти, відплати за кривду поступаються мотивам прощення. Герої його творів проходять шлях очищення й покути («*Меж скалами, неначе злодій*», «*Не спалося, а ніч як море*», «*Варнак*»). Відповідаючи добром на зло, спасаються «відьма»-Лукія,

безіменний персонаж вірша «Меж скалами, неначе злодій...», Максим із «Москалевої криниці». Зрештою, і сам поет «перероджується» із гнівного Єремії чи Ізекіїля на «кроткого пророка», апостола любові («Неофіти», «Марія», третій варіант вірша «Молитва»). У вірші «Меж скалами, неначе злодій...» герой, зраджений власною дружиною, забритий у москалі через її донос, пройшовши усі кола митарства, прощає жінку, розшукує її, хвору й немічну: *«Підняв руки калічені До святого Бога, Заридав як та дитина... І прости небогу! Отак, люде, научайтесь Ворогам прощати Як сей неук!»*.

Життєвим підсумком (вірш «Росли укупочці, зросли») має бути визволення душі – *«не плач, не вопль, не скрежет зуба»*, а *«любов безвічная сугуба»*, і не тільки для окремих індивідів, але й для нації: «Тому, як і на атомарно-індивідуальному рівні, визволення України як колективного індивіда має відбутися насамперед через очищення - «освячення» її «душі», піднесення останньої на височінь, у принципі недосяжну для зла» [17, с.140].

Шевченків «Кобзар» – це розмова Людини, Божого творіння, із Творцем. Це постійні запитання й пошуки відповідей. І це осягнення «відповідей» супроводить шлях не тільки ліричного героя чи персонажів його творів – воно супроводить життєвий і творчий шлях самого письменника. І саме ця, глибоко інтимна розмова з Богом, часом – на амплітуді звинувачень і болю за несправедливість, яка панує у світі (*«За кого ж ти розіп'явся, Христе сину Божий..»* («Неофіти»)), але частіше – у глибині пошуків Істини – стає причиною такого «сучасного» звучання поетового слова для кожної мислячої людини.

У ранній творчості Шевченка євангельські ідеї та образи присутні, як підкреслює В. Сулима, «лише окремими ознаками» [47, с. 134], найчастіше – загальнозживаними в народному мовленні постійними звертаннями до Бога: «Боже Ти мій, Боже!», «О Боже мій милий! Пошли ж ти їй долю», «О Боже мій милий! Така твоя воля!» («Причинна»); «Нехай тебе Бог прощає», «Прийми, Боже, мою душу» («Катерина»); «Спитай Бога, чи діжду я..» («Тополя»); «Голосна та правдива, як Господа слово...» («До Основ'яненка»); «Гнівиш

Бога, моє серце...» та ін. У творах на історичну тематику цього періоду проступають риси ідеалізованої України в «далекому минулому», що нагадують ознаки «землі обітованої».

Однак уже в період «трьох літ» в поезіях Шевченка лунає пророчий голос, натхненний високим Духом правди. І звертання до Бога вже не нагадують молитовні зітхання – це вимога побачити несправедливість і судити «катів людських»: *«Чи Бог бачить із-за хмари Наші сльози, горе? Може, й бачить, та помага Як і оті гори»* («Сон – У всякого своя доля»). Не випадково рукописну збірку «Три літа» відкривають намальовані рукою поета образи пророка Єремії, навіть епіграфом до неї автор поставив церковнословянський текст із старозавітної Книги Плач Єремії: адже аналогія між асирійським полонем, у який потрапили юдеї, виразно паралелізується із московським рабством, в якому опинилися українці.

Омелян Прицак так пише про «народження» іпостасі пророка у Шевченковому виборі: «він усвідомив собі, що він – не тільки поет, що його завдання далеко вище: він – натхненний провідник, він – пророк, Єремія України. Тому він вмістив біля портрета Єремії та його слів свій автопортрет, за яким слідує його, Тарасові, слова – об’явлення, із яким він звертається до свого зацікавленого народу, щоб його розбудити, надихнути на визвольні дії. Його об’явлення – це, власне, «Три літа». Ось так Шевченко-пророк народився» [38]. Саме із Святого Письма Шевченко отримує символічні коди, які виводять його на осягнення вічних цінностей. Якщо звернутися до епіграфів, використаних Шевченком у «Кобзарі», особливо у період «трьох літ», то стає зрозуміло, що ці рядки (вони взяті із Святого Письма) стають ключами до символічних паралелей загальнолюдських, поза історичних проблем із тогочасною українською дійсністю: «Ключі до відкриття цих символічних паралелей Шевченко дає своїм читачам через біблійні епіграфи. Аналіз ужитих поетом біблійних цитат показує, як глибоко Шевченко пізнав Біблію і як геніально переплавив у горнилі своєї творчості нав’язані нею ідеї та образи» [47, с. 190].

Уперше усвідомлення Шевченком себе як пророка виявляється в російськомовній поемі «Тризна» (Г. Грабович глибоко розкодовує символічну біографію поета, опираючись на три його твори, одним з яких якраз і є «Тризна»). Епіграф до містерії «Великий льох», узятий із рядків Псалму 44 (*«Ти нас учинив за прислів'я поганам...»*), виразно засвідчує ту паралель, яку український Єремія проводитиме: Росія – Вавилон.

Розмова з Богом стає виразно адресною в переспіві «Псалмів Давидових», вона набуває багатой палітри інтонаційних відтінків: від відчайдушного *«Чи ти мене, Боже милий, Навік забуваєши»* (Псалом 12) - до *«встань же, Боже, вскую будеш спати, Од сліз наших одвертатись»* (Псалом 12) - до непохитної віри у Господні заповіді (*«Діла добрих обновляться, Діла злих загинуть»* (Псалом 1), повної довіри й віри: *«Пребезумний в серці скаже, Що Бога немає»* (52), а також початків осягнення найвищої мудрості – прощення: *«А Бог мені помагає, Мене заступає І їм правдою своєю Вертає їх злая. Помолюся Господеві Серцем одиноким І на злих моїх погляну Незлим моїм оком»* (53).

Поему «Кавказ» також відкриває епіграф із Книги пророка Єремії (*«Коли б голова моя стала водою, а око моє – за джерело сльози, то я плакав би вдень і вночі над побитими»*), а послання «І мертвим, і живим...» розпочинається рядками із Першого соборного послання апостола Івана (*«А хто мовить, яко любить Бога, а брата свого ненавидить, лжа є»*). Цікаво, що послання Іванове адресувалося «батькам, юнакам, дітям». Чи не ця тріада наштовхнула Шевченка на вибір адресатів, що охоплюють буттєвий проміжок, межі якого губляться у вічності?.

Період заслання – це час, коли поетів діалог із Богом набуває ще болючіших, гостріших інтонацій, аж до, здавалося б, виклику - *«я так її, я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену самого Бога, За неї душу погублю»* у поемі «Сон – Гори мої високії...». Але саме цей твір, на думку В.Сулими, є «вершиною сходження поета до Бога, злету його нескореного бунтарського духу, шукання істини, правди, справедливості»), водночас уже в далеких казахських степах у Шевченковій душі активно проростають паростки тих

зерен ідеї всепрощення, які з'явилися ще в переспіві «Псалмів Давидових». Потужно зйдуть вони згодом у «Неофітах», «Марії», в «подражанії» пророкові Ісаїї («Ісаія. Глава 35»), в «Молитві». Василь Барка наголошує: «Шевченків шлях до цього лежить через бурхливі суперечності почуттів, з вулканічною силою козацького гніву (...) Над бурхливістю почуттів і над огонь ярости – вкріплюється і зростає, ніби з церковного хору, найвища мелодія Шевченкової поезії: його молитва» [3, с. 17].

Ця поетова молитва втілюється у віршах, у яких він візуалізує щасливе майбутнє України й усього світу. Його ідеальна Україна, ідеальний світ – це біблійна обітована земля, рай, який настане *«Тойді, як, Господи, святая На землю правда прилетить Хоч на годиночку спочить»*, рай, в якому запанує справедливість і любов, оживе природа, люди, змінені, просвітлені Божим заповітом і визволенням: *«І люди темнії, незрячі, дива Господнії побачать»*. Це часопростір звільнення від диявольських тенет, в які цар тьми віками ловив душі, калічив створений Господом рай.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Тематичний блок «Життя і творчість Тараса Шевченка» ОП сприяє розвитку ключових громадянської та соціальної компетентностей, реалізовує важливу функцію національно-патріотичного виховання. Адже у «Кобзарі» закладений цілий комплекс ідей, що забезпечують виховання достойного громадянина й Людини. Тому в другому розділі ми проаналізували творчість Тараса Шевченка саме крізь призму чільних підвалин поетового світогляду: ми виокремили ідею нації у «Кобзарі», образ України, розглянули концепт «воля» як один із центральних мотивів творчості митця, проаналізували біблійні мотиви в «Кобзарі». Співвідношення тем лекційних і практичних занять, на яких розкриваються ці центральні ідеї Шевченкового світобачення, зі шкільною програмою забезпечує неперервність і поглибленість у вивченні теми. Це підтверджується і зверненням до чинної модельної навчальної програми з української літератури для 7-9 класів (керівник авторського колективу – Т. Яценко) та до підручника, що забезпечує зміст відповідної навчальної програми. Ідея Нації, ідея України нерозривно пов'язана з темою історичного минулого. Шевченкове розуміння історії – «тривимірне» (В. Шевчук): у минулому, сучасному й майбутньому. Саме такий підхід реалізовується під час викладання у виші.

Проаналізувавши розкриття Ідеї України в «Кобзарі», звернувшись до авторитетних праць відомих шевченкознавців, стверджуємо, що саме ця ідея є основою націософської концепції Шевченка, а «москалізм», за висловом В. Барки, – постає у його творах як найбільший ворог України. Тому твори митця (від поеми «Катерина» («парадигма Катерини») й до творчості останнього періоду) аналізувалися нами з урахуванням цієї опозиції.

З образом України в «Кобзарі» органічно пов'язані архетипні образи-символи: Дому, Поля, Храму. Ця символічна трійця визначає духовне обличчя нації. Тому осібно виділено концепт «воля» як один із центральних мотивів творчості Т. Шевченка. Ідеєю волі пройнятий увесь «Кобзар» – не тільки твори, в яких ця ідея виразно маніфестована. Особиста, громадянська, національна

свобода є однією з ключових детермінант творчості Т. Шевченка, його світогляду. Свого часу Василь Барка вдало підмітив певне ототожнення між «Божим словом» і звільненням з рабства. Відтак воля – це ще й «визволення душі через віру в Христа». Тому доречним постало завдання розкрити питання «Шевченко й віра». Цій проблемі присвячено окремий підрозділ нашої магістерської – «Біблійні мотиви як вияв теоцентричної вертикалі творчості митця». Питання Шевченкової віри надзвичайно важливе, адже Бог, як й ідея України, нації, є основоположним у його світогляді. Життя самого поета часто розглядається дослідниками у площині «агіографічності»: як національного апостола й пророка.

Однак у процесі вивчення питання релігійних основ поетичного світобачення Шевченка не слід оминати й того, як витворювався міф про атеїзм Шевченка. Ми з'ясували суть і природу гнівних звернень поета до самого Бога, природу сміливості поета ставити Творцеві умови.

ВИСНОВКИ

У нашому магістерському дослідженні ми проаналізували методичні аспекти викладання життєво-творчого шляху Тараса Шевченка у закладах вищої освіти, простежили співвіднесеність практичних результатів навчання із ПРН, які повинна забезпечувати Історія української літератури як ОК (освітній компонент) ОП «Середня освіта (Українська мова і література) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)».

Можемо стверджувати, що викладання навчальної теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» як вагомого складника освітнього компоненту «Історія української літератури» спрямоване на формування найважливіших компетентностей ОП, що забезпечуються ОК. Проаналізувавши чинну шкільну програму, пілотний проєкт викладання літератури в середніх освітніх закладах в рамках НУШ, робимо висновок, що викладання на ОП цілком корелює зі шкільною програмою.

У нашій роботі ми також проаналізували доступні навчально-методичні посібники, в яких розглядаються методичні аспекти викладання історико-літературних курсів у вишах, простежили особливості проведення лекційних та практичних занять із теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» як складової ОК; розглянули застосування інтерактивних форм і методів навчання, специфіку формування критичного мислення у студентів, особливості викладання навчального матеріалу на спецкурсах, присвячених поглибленому вивченню життя і творчості Т. Шевченка. Адже в умовах нашого сьогодення креативно-інноваційна стратегія професійної підготовки майбутніх учителів української літератури набуває особливої ваги.

Ми також звернули увагу на позаурочну роботу (зокрема гурткову), її важливість як у системі опрацювання тематичного блоку, досліджуваного нами, так і освоєнні методичних аспектів відповідної форми роботи. Однією з

важливих умов здобуття освіти в наш час є використання проблемно-орієнтованого навчання. Такий підхід, як ми наголошуємо в нашій роботі, активізує мисленнєві процеси і стимулює студентів до власного пошуку рішень, до всебічного аналізу проблемних ситуацій, допомагає оцінити альтернативні точки зору.

Для дослідження реалізації найважливіших для ОК завдань, так і викладання теми «Життя і творчість Тараса Шевченка» було обрано чільні мотиви, образи, теми, ідеї в «Кобзарі» й проаналізовано їх. Спираючись на найавторитетніші дослідження в галузі шевченкознавства, констатуємо, що основоположними в «Кобзарі» є ідея Нації, образ України, тема історичного минулого України, концепти «воля» та віра. Аналіз ідейно-художнього спектру цих аспектів творчості Кобзаря розкриває їх як найважливіші для реалізації націоцентричних та людиноцентричних компетентностей під час вивчення творчості Т. Шевченка.

Українська література – надзвичайно благодатне джерело формування національно свідомих громадян, вона покликана формувати благородні й високі почуття відданості своєму народові, любові й бережного ставлення до його духовних цінностей, до землі своїх предків, а це забезпечить і повагу до духовних цінностей інших народів, стане основою, міцним підмурівком для гуманістичного світогляду. Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в курсі «Історія української літератури» є важливою темою в структурі ОК на

ОП «Середня освіта (Українська мова і література) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)». Адже в поетичних рядках «Кобзаря» відсвічує високе полум'я любові до України, і, як підтверджує життєвий вибір, життєвий шлях самого поета, любові жертвовної, відданої, під знаком високої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма : монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могиллянська Академія», 2004. 181 с.
2. Барабаш Ю. Україна. *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка* : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 2008. С. 11–51.
3. Барка В. Правда Кобзаря. Нью-Йорк : Пролог, 1962. 288 с.
4. Башманівська Л. А. Методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів і дистанційного навчання. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 140 с.
5. Башманівська Л. А. Методика навчання української літератури: від теорії до практики : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 148 с.
6. Башманівська Л., Усатий А. Методика навчання української та зарубіжної літератур у закладах освіти : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2003. 66 с.
7. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
8. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. *Вибрані праці*. Київ : Медекол, 1992. С. 11–73.
9. Бондарева Н. Шевченкова поема «Катерина» у прижиттєвій критиці: вектори рецепції. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 58–66.

10. Боронь О. В. Ніже тії коми... Студії над Шевченковою творчістю : збірка статей. Київ : Критика, 2022. 624 с.
11. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва : монографія. Київ : Наукова думка, 2008. 544 с.
12. Гончар Ю. Сердечний рай. Гендерні аспекти художнього світу Тараса Шевченка : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2010. 187 с.
13. [Дзеса С. Р.](#) Упровадження ідей національно-патріотичного виховання на уроках вивчення творчості Лесі Українки в середніх навчальних закладах у світлі вимог НУШ : бакалаврська робота. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. 60 с.
14. Дзеса С., Мафтин Н. Методичні аспекти викладання творчості Т. Шевченка у закладах вищої освіти. *Психологічно-педагогічні, правові та соціально-культурні проблеми сучасного суспільства: Матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. Конференції (Кременчук, 25-26 листопада 2025 р.)*. Кременчук, Кр. Ну., 2025.
15. [Дзюба І. Воля.](#) *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка* : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 2008. С. [76–95](#).
16. Донцов Д. Літературна есеїстика : монографія. Дрогобич : «Відродження», 2010. 687 с.
17. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ : Абрис, 1997. 144 с.
18. Клименко-Синьоок Г. Поема Тараса Шевченка «Гайдамаки» і повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба»: компаративний аналіз. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 138–157.
19. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка як енергетичний феномен: погляд із сьогодення. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* :

- збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 14–23.
20. Кузнецова Г. Лінгвістичні основи формування акцентологічної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. *Українська мова й література в школах України*. 2018. № 1. С. 45–49.
21. Кузнецова Г. Наукові основи професійної вправності вчителя-словесника від ретроспекції до сьогодення. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 5. С. 42–50.
22. Куцевол О. Вивчення життя і творчості Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани : посібник. Вінниця : «Консоль», 2013. 256 с.
23. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2009. 464 с.
24. Маланюк Є. Буряне поліття. *Книга спостережень* : статті про літературу. Київ : Дніпро, 1997. С. 210–227.
25. Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Історія української літератури 40–60-х років XIX століття : методичні рекомендації до курсу. Івано-Франківськ : Територія друку, 2019–2020. 116 с.
26. Мацевко-Бекерська Л. В. Методика викладання світової літератури : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 296 с.
27. Микитюк В. Іван Франко і методика викладання української літератури : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Богдан, 2014. 200 с.
28. Мхитарян О. Методика навчання української літератури: поточний та підсумковий контроль : навчально-методичний посібник для студентів-філологів. Миколаїв, 2019. 164 с.

29. Наєнко М. «Коліївщина»: ремінісценції, художні змагання чи незалежне відтворення? *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 24–39.
30. Орлова О. В. *Методика навчання зарубіжної літератури : навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» філологічних спеціальностей педагогічних закладів освіти*. Полтава : ПНПУ, 2021. 109 с.
31. Освітня програма «Середня освіта (Українська мова і література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями), предметною спеціальністю А4.01 Середня освіта (Українська мова і література)». URL : <https://nmv.pnu.edu.ua/proiektyp/bakalavr/014-01->.
32. Пархета Л. П. *Методика викладання української літератури у ВНЗ : навчально-методичний посібник*. Умань : ФОП Жовтий О., 2015. 199 с.
33. Пасічник Є. А. *Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти*. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
34. Пахаренко В. «Щоб слово...серце розтопило...». *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 39–58.
35. Плющ Л. *Екзод Тараса Шевченка: навколо «Москалевої криниці»*. Едмонтон : Канадський інститут українських студій, 1986. 330 с.

36. Поєднання творчості Тараса Шевченка і сучасних технологій. URL : <https://library.bdpu.org.ua/ai-for-education-and-research/tarasa-shevchenka-ta-shtuchoho-intelektu/>.
37. Портал Шевченка. URL : <http://kobzar.ua/page/26>.
38. Прицак О. Шевченко – пророк. Київ : Академія наук України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, Інститут української археографії, 1993. 38 с.
39. Професійний стандарт вчителя за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. № 2736-20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення : 10.04.2023).
40. Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Київ : Дух і літера, 2020. 472 с.
41. Рудницький Л. «А до того – я не знаю Бога». Ключ до духовного світу поета. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2012. № 2. С. 9–18.
42. Сверстюк Є. Поет, філософ, самотник: [вступ. сл. до ст. В. Барки «Кобзар» і Біблія». *Слово і час*. 1993. № 7. С. 5.
43. Слоновьська О. В. Методика викладання української літератури : методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2019. 21 с.
44. Сподарець М. Боротьба методологічних підходів у дослідженнях біографії Т. Г. Шевченка 1920-х – поч. 1930-х рр. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2015. № 5. С. 177–181.
45. Стандарт вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) першого (бакалаврського) рівня. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2024. 30 с. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2024/04/17/НО-proyekt.stand.VO-014-serednya.osvita-bakalavr.17.04.2024.1.1.docx>.

46. Стратегія національно-патріотичного виховання : указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 10.04.2025).
47. Сулима В. Біблія і українська література : навчальний посібник. Київ : Освіта, 1998. 400 с.
48. Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук, Ірина Тригуб. Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2024. 288 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741966>.
49. Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. 238 с.
50. Токмань Г. Методика вивчення української літератури в середній школі : підручник. Київ : Альма-Матер, 2012. 312 с.
51. Токмань Г. Методика навчання української і зарубіжної літератури : самостійна робота студента. Київ : Міленіум, 2019. 110 с.
52. Топузов О. Освітня сфера України: національні пріоритети, проблеми і перспективи : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2024. 208 с.
53. Удовиченко Л. М. Методика навчання зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти : навчальний посібник для підготовки до атестації студентів-філологів. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 121 с.
54. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класів (профільний рівень) : Наказ МОН України від 23.10.2017р. № 1407. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlya-10> (дата звернення : 10.04.2025).
55. Филипович П. Шевченкознавчі студії. Черкаси : Брама, 2002. 220 с.

- 56.Харчук Р. Особливості травелогу у щоденнику Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація* : збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка (м. Черкаси, 23–24 квітня 2024 р.). Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2024. С. 87–97.
- 57.Шевельов Ю. Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті. *Сучасність*. 1990. № 7–8. С. 99–127.
- 58.Шевченко Т. Повне зібрання творів в десяти томах. Київ, 1963. URL : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev10.htm>.
- 59.Шевченкова біографія із застосуванням сторітелінгу Google Sites._URL : <https://surl.li/oanmml>.
- 60.Шевчук В. Святий Чигирин. Бачення історії в поезії Тараса Шевченка. «*Personae verbum*». Київ : Твім інтер, 2001. С. 33–72.
- 61.Яценко Т. Методичні рекомендації щодо навчання української літератури в 7 класі закладів загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. *Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: упроваджуємо базове предметне навчання в 7 класі. Методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2024–2025 навчального року* : методичні рекомендації. Київ, 2024. С. 18–34.